2.016 I

अदीर्घो दीर्घतां याति नास्ति दीर्घस्य दीर्घता । दीर्घवर्णं स्वरं दृष्ट्वा पश्चात्तायाविधीयते ॥
सूत्रं सप्रशतं यस्य द्वी सहस्र सरस्वती अनुभूतं सहस्र पायतस्मै श्री गुरवे नमः ॥
स्वस्ति श्री गिरिराज चक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविध विरुदावलि
राजमान मानोनत श्री ३ महाराजाधि
सविया वेब ३ मम श्री रघुनाथ सरन
श्री रघुनाथ राव
अदीर्घो दीर्घतां याति नास्ति दीर्घस्य दीर्घता दीर्घवर्णं स्वरं दृष्ट्वा पर
श्री गणेशा श्री गणेश श्री धीरेन्द्र
सम्वत्
वाकि ... निसिके

SĀRASVATĪ PRAKRIYĀ

ॐ नमः श्रीगणेशाय ॥ प्रणम्य परमात्मानं बालधीवृद्धिसिद्धये ॥ सारस्वतीमृजुं कुर्वे प्रक्रियां नातिवि-
स्तरां ॥ १ ॥ इन्द्रादयोपि यस्यान्तं न ययुः शब्दवारिधेः ॥ प्रक्रियां तस्य कृत्स्नस्य क्षमो वक्तुं नरः कथं ॥ २ ॥ तत्र
तावत्संज्ञासंव्यवहाराय संगृह्यते ॥ अ इ उ ऋ ऌ समानाः ॥ १ ॥ अ इ उ ऋ ऌ इत्येते वर्णाः समानसंज्ञाः स्युः
१ क ख्यं
ऌकाः ॥ तेषां समानसंज्ञा [illegible] तेनाम्न स्वरसंज्ञा ॥ अत्र अनुनासिकादिभेदात् ॥ अविवक्षितमु-
सारि [illegible] नियमात् ॥ [illegible] यथा [illegible] अमनसमापत्ये ॥ ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सव-
र्णाः ॥ तेषां ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सवर्णाः परस्परं सवर्णसंज्ञाः स्युः ॥ लोकाच्छेषस्य सिद्धिर्यथा मातृ-
॥ तमात्राकालो ह्रस्वः ॥ द्विसंज्ञा [illegible] ॥ एकमात्रो ह्रस्वः ॥ द्विमात्रो दीर्घः ॥ त्रिमात्रः प्लुतः ॥ व्यञ्जनं

अर्धमात्रकं ॥ तथा मत्स्य अक्षर कालादिकं ज्ञायते ॥ उदात्तोनुदात्तः स्वरितश्च ॥ समस्त्वा
स्वरितः ॥ ए ऐ ओ औ सन्ध्यक्षराणि ॥ एषां सन्ध्यक्षराणां संज्ञा ॥ उभयं स्वराः ॥ अकारादयः स्वराः ॥ अ
इत्यादि स्वराः ककारादयो व्यञ्जनानि ॥ अवर्णो नामिनः ॥ इवर्णादयः कवर्गः ॥ इवर्णादिवर्णान्ताः
मिनो व्यञ्जनं ॥ अनुस्वारो विसर्गश्च ॥ अथ व्याकरणशब्दानुशासनं ॥ इदं शब्दानुशासनं
॥ हयवरल ञणनङम झढभघढ जबगडद खफछठथ चटतकप शषस ॥ ॥
अथ प्रत्याहारं ॥ प्रत्याहारो जिह्वाम् ॥ अइउऋऌ एओऐऔ अभावात् ॥ अन्त्येन इत्संज्ञकेन
सहोच्चार्यमाणः प्रत्याहारः ॥ तथाहि अकारादयः हकारपर्यन्ताः ॥ इत्यादि
मा
९ २

स्या हान ॥ सच ॥ अइउऋऌएऐओऔहयवरलञणनङमझभघढधजबगडदखफछठथचटतकपशषस ॥
ऽ॥ प्रत्याहारसंज्ञाकः संप्रदानं ॥ एवं [illegible] तेन कथं इति प्रत्याहारः ॥ जबगडद इति जबस्य
ह्लाय ॥ सच [illegible] इति प्रत्याहारः ॥ एवं अण अक इच इण प्रत्याहारेण [illegible]
रव समानाः अ इ उ ऋ ऌ ॥ संध्यानि [illegible] ॥ हस्वाद्यनि ॥ हकारादयः [illegible] व्यंजनानि ॥ २
सावर्ण्य नाम इति ॥ स्वरहीनं व्यंजनं ॥ [illegible] कारः सुखमुखाद्युच्चारणार्थत्वादि संज्ञकाः
॥ कारादय ॥ प्रत्ययाभावे [illegible] विसर्गस्थाने [illegible] वर्णे इति संज्ञका भवति ॥
यत्र संज्ञा नाम [illegible] ॥ वर्णे [illegible] ॥ वर्णे [illegible] ॥ मित्रवदागमः ॥ ग

२ २

ऌवर्णादयः ॥ स्वरानन्तरे [illegible] संयोगः ॥ [illegible] उपधा ॥ [illegible] वर्णे [illegible]
[illegible] ॥ अ इ उ ऋ ऌ नामिनः ॥ नामिनः अर् ए अर् ओ अल् गुणसंज्ञकाः ॥ आ ए
ओ वृद्धिः ॥ आ आर् ऐ आर् औ आल् वृद्धिसंज्ञकाः ॥ [illegible] ॥ अन्त्यादिस्वरस्य
[illegible] संज्ञका भवति ॥ अन्त्यात् पूर्व उपधा ॥ अन्त्यात् पूर्वो मात्रा [illegible] संज्ञ
का भवति ॥ [illegible] लघु ॥ विसर्गानुस्वार [illegible] दीर्घ
गुरु ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ विसर्गः ॥ [illegible]
[illegible] संज्ञा प्रक्रिया ॥ ॥ अथ नाम [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

यत्नमायग्रन स्वनयन ॥ दविस्नानयङ्ःलिस्किन ॥ दमयज्ञानयङ्ःलितावह्रवलि ॥ हस्रहंस्तः
स्वना॰ यनाघरुरुकानवद्धिमी हसाङसयन द्विरुवलि ॥ सरुङवाः ॥ समानंस्वनयनरु
वारुवन्कि ॥ ङ्ःलिपूर्वधका मस्यदकानः ॥ सवर्णुह्वा॰ ॥ वस्मेविसर्गेण सवर्णङ्ःलिवग्र
नात ॥ यश्वासंस्वावाकृञ्ञ ॥ स्वरहीनयवणसंयाङ्क ॥ दस्वानया ॥ गैधीजूरा ॥ गैर्ध्र
॥ जूरुङ्ःलिविलयण ॥ न्दनरुस्थ द्विर्त्वं ॥ क्रिनु ॥ नाग्रथाद्विः ॥ स्वनपूर्वा द्वरुन्य थायथ ॥
द्विह्रवलि ॥ जलरुं विकाग्राथनन्धरुह्याङद्धर्गमनं ॥ ह्वनयन्दह्वनङ्ःयनूवर्त्तम ॥ नवम
वृतायिसन्त नमूताद्कवेः काग्र्यसि द्विदूतसर्व्वगमूना द्कवातृय दाद्कवांनुवृलि स्र्गनह्मा ॥

॥ प्रक्तह्रयस्त्ररुमानास्माहिलिखि [redacted] र्ग ॥ ङवो ॥ ङवर्णुव्त्वमायग्रनस्वनयन ॥ सदृक्रूरा ॥ र्म
क्रूरा ॥ ॥ र्म्म ॥ मूवर्णेवत्वमायग्रनर्स्वनयन ॥ पितृऋर्धः ॥ पितृर्थः ॥ ॥ ॡलं ॥ ॡवर्णेत्व
त्वमायग्रनस्वनयन ॥ ॡनुबन्धः ॥ ॡनुबन्धः ॥ ॥ तृक्रूर ॥ तृकावाऋरुवलि स्वनय
नानऋूनं ॥ नयनं ॥ ॥ ङाऋूरु ॥ ङकावाऋूरुरुवलि स्वनयन ॥ गङ्ऋा ॥ रुवलि ॥
॥ ॥ गवाद्वनवर्णेगमाः क्रायोवकश्च ॥ गोऋदः ॥ गवाद्कः ॥ गोङ्ःद्रः ॥ गवक्र
ः ॥ गोऋजिनं ॥ गवाजिनं ॥ प्रङरः ॥ पीङः ॥ स्वङ्ःविणी ॥ स्वैविणी ॥ अक्षाङहिणी ॥ अक्षौहि
णी ॥ कथित्वनवङकाव ॥ अथाधयविमानं ॥ गोसूलि ॥ गसूलि ॥ ॥ निऋाऋू ॥ नक्ष

यञ्चायू भवति स्वरे परे ॥ नै अकः ॥ नायकः ॥ ॥ ओ अव् ॥ ओकारस्य अव् भवति स्वरे प
रे ॥ लो इह ॥ लविह ॥ ॥ यवलोपः पदान्ते वा ॥ पदान्ते स्थितानां अयादीनां यकारवका
रयोर्लोपश्च भवति ॥ ते आगताः ॥ तयागताः ॥ ता इह ॥ ताविह ॥ तआगता ॥ तयागता
५ ॥ पटो इह ॥ पटविह ॥ पट इह ॥ तस्मै आसनं ॥ तस्मायासनं ॥ तस्मा आसनं ॥ ॥ लोपः पि
स्वरे सन्धिः ॥ हस्वचिह्नमिदं भवति ॥ हसव इति ॥ हसवति ॥ हसव इति ॥ ॥ एदोतो
तः ॥ पदान्ते स्थितादेकारादोकाराच्च परस्य अकारस्य लोपो भवति ॥ ते अत्र ॥ तेऽत्र ॥ प
टो अत्र ॥ पटोऽत्र ॥ ॥ सवर्णे दीर्घः सह ॥ सवर्णस्य सवर्णे परे सह दीर्घो भवति ॥ द

ण्डाग्रं ॥ दण्डाग्रं ॥ दधि इन्द्रं ॥ दधीन्द्रं ॥ सामान्यशास्त्रतो नूनं विशेषो बलवान् भवेत् ॥ प
रेण पूर्वबाधो वा प्रायशो दृश्यतामिह ॥ ॥ अ इ ए ॥ अवर्णस्य इवर्णे परे सह एकारो
भवति ॥ तव इदं ॥ तवेदं ॥ मम इदं ॥ ममेदं ॥ ॥ हलादीषायां टिलोपो वक्तव्यः ॥
हल ईषा ॥ हलीषा ॥ लाङ्गल ईषा ॥ लाङ्गलीषा ॥ मनस् ईषा ॥ मनीषा ॥ ॥ अ ए ऐ ॥ अइ
॥ यतनु ऊरु ल्लि ॥ यतनूरु ल्लि ॥ शिव आ इहि ॥ शिवेहि ॥ ॥ अ उ ओ ॥ अवर्णस्य उवर्णे
परे सह ओकारो भवति ॥ गङ्गा उदकं ॥ गङ्गोदकं ॥ ॥ ऋ अर् ॥ अवर्णस्य ऋवर्णे परे सह अ
र् भवति ॥ तव ऋद्धिः ॥ तवर्द्धिः ॥ ॥ ऋत्यार् ॥ अवर्णस्य ऋवर्णे परे सह ऋत्यादावार् भवे

ति॥ ऋणऋणं॥ ऋणार्णं॥ शीतऋतः॥ शीतार्तः॥ ॥ ए ऐ॥ अवर्ण एवर्णे ऐवर्णे च परे सह ऐ भव
ति॥ तव एकारः॥ तवैकारः॥ ऋकार एकारयोः सावर्ण्यं वाच्यं॥ नलथा ऌलया छैव शषसाः
वचयास्तथा॥ वदन्त्यथाः सावर्ण्यं मलकार विथरुना॥ ऋकारः॥ ऌकारः॥ ॥ ओ औ॥
8 अवर्ण ओकारे औकारे च परे सह औ भवति॥ तव ओष्ठः॥ तवौष्ठः॥ तव औपगवः॥ तवौपगवः॥ ॥ ७
उ ओ॥ अवर्ण उकारे ऊकारे च परे सह ओ भवति॥ तव उदकं॥ तवोदकं॥ ॥ उपसर्गावर्णो॥ अ
वर्णादुपसर्गाद्धातौ परे सह आ भवति॥ प्र ऋच्छति॥ प्रार्च्छति॥ उप ऋषति॥ उपार्षति॥ ऋ
ते॥ ऋतार्ते॥ समासे च॥ नदीषु॥ ॥ इति स्वरसन्धिः॥ ॥ अथ प्रकृतिभाव उच्यते॥ नामी॥

७

नीचनादसौचवदनगीवमनोनथाजमर्मनोग ७

अदसामीरादयः सन्धिं न प्राप्नुवन्ति॥ अमी अश्वाः॥ अमी इद्वाः॥ ई ऊ ए द्विवचनं॥ ई ऊ कारान्त इ
कारान्त उकारान्त एकारान्तं द्विवचनं सन्धिं न प्राप्नोति॥ मणी वा इव अर्थे॥ अमी अ
॥ यदू अमी॥ मालती नय॥ मणी वाद्यौ तर्कि॥ मणी इव॥ मणीव॥ भ्रद्दसी इव॥ भ्राद
सीव॥ दम्पती इव॥ दम्पतीव॥ ॥ ओ निपातः॥ आकारन्तो ओकारन्तो निपातः स्वरे परे
सन्धिं न प्राप्नोति॥ आ एवं मन्यसे॥ आ अग्नि ततः॥ अहो अथ हि॥ ॥ ऌ ऌ हि
ष॥ ह्रस्वाद्यदीर्घ [redacted] ऌप्लुतः॥ ह्रस्वाद्यन्ताना न विवाद भावं दूरं वे ऌप्लुतो भवति॥ प्लु
तः॥ प्लुत सन्धिं न प्राप्नोति॥ आगच्छ भो देवदत्त॥ ॥ इति प्रकृतिभावः॥ ॥
८२

सुयद्वाकुनकारश्मुत्व ॥ वगाजूवे जवा ॥ यदान्तवर्गमानात्परा जवा भवन्ति ॥ यद्
सूत्र ॥ वाक् पश्य ॥ वाग् पश्य ॥ ॥ ङ म ङ मावा ॥ यदान्तवर्गमानात्परा ङ म य व ङ मा व
भवन्ति ॥ वाङ्मात्रं ॥ वाग्मात्रं ॥ वाम्मात्रं ॥ षट् मम ॥ षण्मम ॥ षण्मम ॥ तत् नू वाचि ॥
श तन्नू वाचि ॥ तन्नू वाचि ॥ मय ति प्रत्ययश्च परे मा नित्यं स्यात् ॥ चित् मयं ॥ ५
चिन्मयं ॥ तत् मयं ॥ तन्मयं ॥ मृत् मयं ॥ मृन्मयं ॥ ॥ यथा ङ्कु ग्म ॥ यथा कू र्त वङ्
श ण का व श ङ्का वा भवति ॥ वाक् शूरः ॥ वाक् छूरः ॥ ॥ हा ग्र ॥ यथा कू र्त व श
हकावश्य भ रा वा भवन्ति ॥ यद्वर्गेण प्रयुक्तः तस्य चतुर्थो भवति ॥ तत् हविः ॥

तद्धविः ॥ वाक् हविः ॥ वाघविः ॥ वाग्घविः ॥ ॥ ङ्कुः ष्णु रि ष्णुः ॥ ङ्का स्त्र का व श्य त व
र्गा का व ... ण व व र्णे न व ... था गे ण का व स व व र्णे यथासंख्यं न भवति ॥ कम् चनु
वति ॥ कत्र्वयति ॥ कन्नवयति ॥ कङ्कादयति ॥ कन्गूवः ॥ कन्नूवः ॥ तत् छिर्णं ॥ तच्
छिर्णं ॥ तच्छूर्णं ॥ ॥ न श्च तु ॥ न का व त्य व श्य त व म स्य च र्त न भवति ॥ चि ङ्नः ॥ चिग्नः ॥ ध
ग न भा प्र ग्नः ॥ ॥ ङ्कू लि ङ्कू ॥ स्का ॥ स का व त व र्गे था ॥ अ का व ठ व र्गे था गे ष्टु र्भ वति
॥ कम्पकूः ॥ कम्पकूः ॥ कम्टीकारः ॥ कट्टीकारः ॥ तत्टीकारः ॥ तट्टीकारः ॥ ॥
ताल्लिलः ॥ तवर्गस्य लकार परे लकारो भवति ॥ तत् लुनाति ॥ तल्लुनाति ॥ भवान् लि

श्री

भवति ॥ भवाल्लिक्षति ॥ ८ ॥ अनुकस्थाद्विप्रकृता ॥ अरुवर्जिता यवला ॥ मानुनासिका
नि व नुनासिकाश्च नयुमानुनासिकान्तव नकारात्काकस्य भवति ॥ ७ ॥ नमि ॥ यका
यथव तव म्यय्यवल्लंन भवति ॥ भवानयव ॥ ७ ॥ त्वान्त्राउ ॥ यदाक्ष्ववर्ल्ममानाद्वर्ग ८
स्य नस्य स्काश्च त्वंन भवति ॥ यट् नत्व ॥ अन्न न ॥ य... द्रुव ॥ यट्मी दक्षि ॥ नाम नु कान
॥ यट्मी दक्षि ॥ ७ ॥ नश्मज्ञुश ॥ नाक्तस्य यदस्य ज्ञुतयव सगागमा भवति ॥ ठिक्विः
ता वा यक्त थार्त्वकश्चो ॥ नाजन् श्चिर्य ॥ नाजं श्चिर्य ॥ भवानुतनाति ॥ भवाँक्षनाति ॥
॥ ज ॥ ण व ग्न ॥ नाक्तस्य यदस्य ण यथवाव मागमा भवति ॥ भवानणव ॥ भवाङ्क्रव

॥ भवाङ्कव ॥ ॥ ङ्नाद्रुस्वाद्विःस्वर ॥ ङकारणकारनकारा न ज्ञस्वाद्रुत्तरा द्विर्भवन्ति स्वरय
र परा ङ्कव ॥ प्रत्यङ् ङ्ङ्द ॥ प्रत्यङ्क्षिर्य ॥ सुगण्ण्ह ॥ सुगणिह ॥ राजन्न्ह ॥ राजन्निह ॥ ङ्
द्रुस्वाद्रुत्तरश्चकारा द्विर्भवति ॥ समवथा यमानां ॥ यमानां स्वस्य पथयवा भवन्ति ॥ नवङ्ग
र्ग ॥ नवङ्ग्र ॥ कविद्धीर्घाद पिवक श्च ॥ ज्ञी ॥ ह्री ॥ ह्री ॥ ह्री ॥ ॥ मानुस्वार
॥ मकारस्यानुस्वारो भवति हलि परे ॥ तम्हसति ॥ तंहसति ॥ पदूमवृक्ष ॥ पदूं वृक्ष
॥ ॥ नश्चापदान्तस्य ॥ नकारस्य मकारस्य चापदान्तस्य वर्णमानोस्यानुस्वारो भ
वति झलि परे ॥ यशान्सि ॥ यशांसि ॥ पयान्सि ॥ पयांसि ॥ पुम्साँ ॥ पुंसाँ ॥ ॥ य

ञ

मायपरस्य ॥ अनुस्वारस्य यमा भवन्ति यथायथं ॥ अनुस्वारस्य परसवर्णः ॥ तं कथापि ॥
तङ्कथापि ॥ तं नाति ॥ तन्नाति ॥ त्वं जानासि ॥ त्वञ्जानासि ॥ सयन्ता सय्यन्ता ॥
॥ सँल्लुब्धसि ॥ अनुस्वारात् स्वरा नमायधुपः ॥ कुन्दसि गपसहश्च अनुपवनः ॥ हं
सः ॥ हंसः ॥ ॥ इति अनुस्वारसन्धिः ॥ ॥ अथ विसर्गसन्धिर्लिख्यते ॥ विस
र्जनीयस्य सकारो भवति खसे परे ॥ कः चरति ॥ कश्चरति ॥ कः तनोति ॥ कस्
तनोति ॥ ॥ कः पाशः कःपाशो वा ॥ विसर्जनीयस्य कवर्गे पवर्गे च परे खसयत्वं कपौ
वा भवतः ॥ कपयोर्वर्णयोर्थः ॥ कः करोति ॥ कःकरोति ॥ कः खनति ॥ कःखन

८

ति ॥ कः पचति ॥ कष्पचति ॥ कः फलति ॥ कफ्फलति ॥ ॥ वा शसपरे ॥ सं
ज्ञा नियाता साधवः ॥ वायुः यति ॥ वायुस्यति ॥ वृक्षः शेते ॥ ततः कन ॥ तस्क
न ॥ किंकिन्वः ॥ हवियन्त्रः ॥ ॥ अकारात् इकारात् अकारविसर्जनीयस्य पदान्त
भवति नागादिवर्जितं परेनः ॥ अहः ॥ अहः पति ॥ अहःगण ॥ अहर्गणः ॥ अ
नाति पति विशेषण यन्त्रना ॥ ॥ अथ अः ॥ अकारात्परस्य विसर्जनीयस्य उकारो भ
वति परेन ॥ कः अर्थः ॥ कोऽर्थः ॥ ॥ हवे ॥ अकारात्परस्य विसर्जनीयस्य उका
रो भवति हवपरे ॥ कः गतः ॥ को गतः ॥ देवः याति ॥ देवो याति ॥ मनः रथः ॥ मनो

यथा॥ ॥आदशलोपश्च॥ अवर्णात्परस्य विसर्जनीयस्य लोपश्च भवति अश्वपरे॥
देवाः अत्र॥ देवा अत्र॥ बालाः वान्ति॥ बाला वान्ति॥ ॥यत्वं वा॥ अवर्णात्परस्य वि
सर्जनीयस्य यत्वं वा भवति॥ देवाः अत्र॥ देवा अत्र॥ देवायत्र॥ ॥भोसः॥ भोस भ
गोस अघोस इत्येतेभ्यः परस्य विसर्जनीयस्य लोपश्च भवत्यश्वपरे॥ भोः एहि॥
भो एहि॥ भगोः नमस्ते॥ भगो नमस्ते॥ अघोः याहि॥ अघो याहि॥ ॥नामिनो रः॥ नामिनः
परस्य विसर्जनीयस्य रेफो भवत्यश्वपरे॥ अग्निः अत्र॥ अग्निरत्र॥ पटुः यजति॥ पटु
र्यजति॥ ॥रप्रकृतिकस्य यथा॥ रप्रकृतिकस्य विसर्जनीयस्य रेफो भवति सर्वथा
वा१

परे॥ गीः पतिः॥ गीर्पतिः॥ गीष्पतिः॥ धूः पतिः॥ धूर्पतिः॥ धूष्पतिः॥ ॥रे॥ रप्रसम्बन्धि
नो विसर्जनीयस्य रेफो भवत्यश्वपरे॥ प्रातः अत्र॥ प्रातरत्र॥ अन्तः गतः॥ अन्तर्गतः॥
॥ ॥रिलोपो दीर्घश्च॥ रेफस्य रेफे परे लोपो भवति पूर्वस्य च दीर्घः॥ पुनः रमते॥ पु
नारमते॥ शुचि रूप्यान्मनोहरति॥ शुचीरूप्यान्मनोहरति॥ ॥सैषादसः॥ स एषाभ्यां पर
स्य विसर्जनीयस्य लोपो भवति हसे परे॥ स चरति॥ स वदति॥ एषः हसति॥ ए
ष हसति॥ सैषादिति किं॥ सैषदाशरथी रामः सैव राजा युधिष्ठिरः॥ सैषकर्णो महा
त्यागी सैषभीमो महाबलः॥ ः एषोपाद पूरणे सन्ध्यर्थः॥ ॥यद्दकर्णेलिकोपदाद्य

वञ्कुलं लव ॥ समांसम्याद्यम्याम्या मिद्धादीनाम दृष्टता ॥ क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः
क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधिर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चातुर्विधं बाहुलकं वदन्ति
॥ वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च द्वौ चापरौ वर्णविकारनाशौ ॥ धातोस्तदर्थातिशयेन यो
गस्तदुच्यते पञ्चविधं निरुक्तं ॥ वर्णागमो गवेन्द्रादौ ॥ सिंहे वर्णविपर्ययः ॥ षोडशादौ १०
विकारः स्याद्वर्णनाशः पृषोदरे ॥ वर्णविकारनाशाभ्यां धातोरतिशयेन यः ॥ योगः स उ
च्यते प्रोक्तो मयूरभ्रमरादिषु ॥ इति विसर्गसन्धिः ॥ ॥ अथ विभक्तिर्विरच्यते ॥ स्यादि
श्याद्धि स्यादि त्यादि ॥ विभक्तयः पदं ॥ नन्याद्यादि विभक्तिकं नाम शब्दमाहुः ॥ सुविभक्तिर्नाम ॥ वि

किप्रत्ययान्तं धातुवर्जितं अर्थवच्छब्दरूपं नाम्नामेव ॥ कृत्तद्धितसमासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञा इति
क्वचित्तस्मात् ॥ सि औ जस् अम् औ शस् टा भ्याम् भिस् ङे भ्याम् भ्यस् ङसि भ्याम् भ्यस् ङस् ओस्
आम् ङि ओस् सुप् ॥ तस्मान्नाम्नः परे स्यादयः सप्त विभक्तयः स्युः ॥ तत्रो
र्थमात्रे एकत्वविवक्षायां प्रथमैकवचनं सि ॥ देव सि इति स्थिते ॥ इकार उच्चारणार्थः ॥
सो विसर्गः ॥ सकारस्य विसर्जनीयः स्यात् पदान्ते ॥ देवः ॥
द्वित्वविवक्षायामौ ॥ अ औ औ ॥ देवौ ॥ बहुत्वविवक्षायां बहुवचनं [redacted] देव जस् इ
ति स्थिते ॥ जकारस्य संज्ञा लोपः ॥ प्रत्याहारग्रहणे ... देव अस् इति स्थिते

८ ॥ दीर्घविसर्गौ ॥ देवाः ॥ अकारान्ताज्जसः सम्बुद्धिविधिः कृतः ॥ हे देवाः ॥ त्वां ॥ द्वितीयैक
वचने देव अम् इति स्थिते ॥ अम् शसोरस्य ॥ समानाद्दीर्घ यथा अमः अकारस्य लु
लोपो भवति ॥ देवं ॥ देवौ ॥ बहुवचने देव शस् इति स्थिते ॥ शकारस्येति
विसर्गप्रयोगे ॥ शसः पुंसि ॥ पुंसि समानाद्दीर्घ शसः सकारस्य नकारो भवति ॥ ११
भवति ॥ ... ॥ ... पूर्वस्य दीर्घो भवति ॥ यथा ... भवति ॥ देवान् ॥ तृ
तीयैकवचने देव टा इति स्थिते ॥ टकारान्तस्य ... विसर्गस्य अर्थः ॥ टेन ॥ अकारात्
... भवति ॥ ... ॥ देवेन ॥ ... ॥ अकारस्य आ भवति ... ॥ देवाभ्यां ॥
११

भ्याम् ॥ अकारान्तस्य भिस् ऐस् ... भवति ॥ ... ॥ देव भिस् इति स्थिते ॥
वृद्धिविसर्जनीयौ ॥ देवैः ॥ अकारान्तस्य भिस् ... ॥ ... ॥ क...
... ॥ चतुर्थ्येकवचने देव ङे इति स्थिते ॥ ङकारादि ... सर्वत्र ॥ ... ॥ ...
... भवति ॥ ... ॥ ... ॥ दीर्घः ॥ देवाय ॥ दे
वाभ्यां ॥ ... ॥ अकारस्य ... भवति ॥ ... ॥ देवेभ्यः ॥
पञ्चम्येकवचने देव ङसि इति स्थिते ॥ ङसि ... ॥ अकारान्तात् ... भवति ॥ देवा
त् ॥ देवाभ्यां ॥ देवेभ्यः ॥ षष्ठ्येकवचने देव ङस् इति स्थिते ॥ ... ॥ अकारान्तात् ... स्य

ठ

॥ भवति ॥ देवस्य ॥ ङसि ॥ ङकारस्यो स्यस्य तत्र भवति ॥ देवात् ॥ देवयोः ॥ नुडामः ॥ समान-
स्य नुडागमो भवति ॥ दीर्घो ॥ ङकारस्य च नामि ॥ नामि परे दीर्घ
श्च भवति ॥ देवानाम् ॥ सप्तम्येकवचनस्य ङि इत्यस्य ॥ देवे ॥ देवयोः ॥ द्वि-
तीया ॥ सः ॥ कवर्गादिलासहस्यो हो वा दू कवर्गस्य न च तद्गुणस्य तद् १२
[redacted] सकारस्य षकारादेशो भवति ॥ देवेषु ॥ आमन्त्रणे सिद्धिः ॥ आमन्त्रण
मभिमुखीकरणं तस्मिन्नर्थे विहिता सिर्द्धिसंज्ञा भवति ॥ समानाद्धलोपो धातोः ॥
समानात् परस्य धल्लोपो भवति धातोः ॥ आमन्त्र्याहि घकारस्य ह गणत्रा घस्य ॥ हे १२

ह

॥ देव ॥ हे देवौ ॥ हे देवाः ॥ एवं घटपटस्तम्भकुम्भादयो अकारान्ताः पुल्लिङ्गाः ॥ अकारान्त
नाम विशेषः सर्वादीनां विशेषः ॥ सर्व, विश्व, उभ, उभय, अन्य, अन्यतर, इतर, कतर,
कतम, ततर, ततम, सम, सिम, नेम, एक ॥ पूर्व, पर, अवर, दक्षिण, उत्तर, अप-
र, अधर, स्व, अन्तर ॥ त्यद्, तद्, यद्, एतद्, इदम्, अदस्, द्वि, किम्, युष्मद्, अ-
स्मद् ॥ एते सर्वादयः स्त्रिलिङ्गाः ॥ तत्र पुल्लिङ्गे सर्वशब्दस्य नेयं ॥ सर्वः ॥ सर्वौ ॥ जसी ॥
सर्वादेरकारान्तात् जस ई भवति ॥ सर्वे ॥ सर्वं ॥ सर्वौ ॥ सर्वान् ॥ टा
एकवचनं सर्वशब्दात् ङि इति स्थिते ॥ सर्वेण ॥ अकारान्तस्य सुप्रत्ययः पञ्चस्थानका

॥ वह्यणकाबादा ॥ भवति ॥ अकृच्छिनष्यन भवति ॥ सर्वानि ष्याधौ ॥ अवकृयकार्थे ॥ अव
प्रत्याहारवणकवर्नेणयव्रर्नेणवमध्ये अवधान पिनाश्चन ॥ सर्वेण ॥ सर्वाभ्यां ॥ सर्वैः
॥ वे ङे उच्चेक वचन ॥ सर्व ङे इ निष्किन ॥ सर्वाश्च स्मद् ॥ सर्वादि अकारान्तात्परस्य ङे
-उ स्मत् स्मतागम भवति ॥ नन्तत्र ॥ सर्वस्मै ॥ सर्वाभ्यां ॥ सर्वेभ्यः ॥ पञ्चम्या कवचन सर्व १२
अ ङसि इ निष्किन ॥ अतः ॥ सर्वादि अकारान्तात्परस्य ङसेः स्मतागम भवति ॥ सर्व
स्मात् ॥ सर्वाभ्यां ॥ सर्वेभ्यः ॥ सर्वस्य ॥ सर्वयोः ॥ सर्वे आम ङ इ निष्किन ॥ सुतामः ॥ स
र्वादेः परस्या आमः सुतागम भवति ॥ वर्षा ॥ सर्वेषां ॥ सर्व ङि इ निष्किन ॥ ङिस्मि

१३

[illegible] श्री [illegible] श्री

न् ॥ सर्वादि अकारान्तात्परा ङिः स्मिन् भवति ॥ सर्वस्मिन् ॥ सर्वयोः ॥ सर्वेषु ॥ हे सर्व ॥ हे
सर्वौ ॥ हे सर्वे ॥ एवं विश्वादीनाम् कथयन्तानां रूपं नयं ॥ तत्र उभौ विहाय शेषयोः ॥
पूर्वादीनां नवानां जस् ङसि ङ्यां वा वक्तव्यः ॥ पूर्वे ॥ पूर्वाः ॥ पर ॥ परा ॥ ङसि ङि
स्मात् स्मिन् वा वक्तव्यौ ॥ पूर्वस्मात् ॥ पूर्वात् ॥ पूर्वस्मिन् ॥ पूर्वे ॥ परस्मात् ॥ परात् ॥
परस्मिन् ॥ परे ॥ ङ्यादिः ॥ प्रथम चरम तयायद ल्पार्द्ध कतिपय नेमानां जसि वा
॥ प्रथमे ॥ प्रथमाः ॥ चरमे ॥ चरमाः ॥ पक्ष्यवत् ॥ तयायडौ प्रत्ययौ ॥ तीयस्य स
र्वत्र ङित्सु वा वक्तव्यं ॥ द्वितीयस्मै ॥ द्वितीयाय ॥ द्वितीयस्मात् ॥ द्वितीयात् ॥ द्वितीयस्मिन्

म४

॥स्मिन्॥द्वितीय॥तर्वें तृतीयः॥डरुगद्धानित्यं द्विवचनान्तः॥डरौ २॥डरुभ्यां २॥डरुयाः २॥
डरुयग द्वयं द्विवचनान्तावाध्ककवचनवक्रवचनरुवतः॥डरुयः॥डरुयं॥डरुयं॥
डरुयान्॥डरुयन॥डरुयैः॥डरुयस्मै॥डरुयस्यः॥डरुयस्मात्॥डरुयस्यः॥ड
ट रुयस्य॥डरुयर्थां॥डरुयस्मिन्॥डरुयषु॥ ॥अकारान्तो मासशब्दः॥मस्यालाथावा १४
॥मासशब्दस्याकावस्य लाभावारुवतिस्याद्वीयर्थ॥माः॥मासः॥मासौ॥मासाः॥मासाः॥
मासं॥मासौ॥मासः॥मासान्॥मासा॥मासभ्याम्॥मास्यां॥मासाभ्यां॥माभ्यः॥मासाय॥मास्य
॥मासाभ्यां॥मास्यः॥मासस्यः॥इत्यादि॥ ॥अकारान्तः सामयागशब्दः॥साम

१४

॥याः॥सामयौ॥सामयाः॥सामयं॥सामयौ॥वक्रवचन॥सामयागभुङ्क्तिस्थिम॥
ऊभाक्षमाल्लोपः॥क्षाउमस्त्वन्तिन्आकारस्यलोपारुवति॥गसाधौ स्यवयव॥
सामयः॥सामया॥सामयाभ्यां॥सामयाभिः॥सामय॥इत्यादि॥अक्षमाविनिविल
अणोद्धल्लोपानाम्नि॥ङ्सामयाः॥ङ्सामयौ॥ङ्सामयाः॥तवैकीलाल्पयामधूपा
गधूपागंस्वक्षाप्रकरणयः॥ ॥इकारान्तः पुल्लिङ्गो हरिशब्दः॥तत्रप्रथमैक
वचन॥हरिः॥ओयु॥इकारान्तादुकारान्ता त्परश्वोयुआयद्वश॥इडरुवतः॥दी
र्घः॥हरी॥तुडाजसि॥इकारान्तस्य उकारान्तस्य जसि परे तकारजकारन्य

भवति॥ जसि गुणः॥ हरयः॥ धेौ॥ इकारान्तस्योकारान्तस्य धिविसर्गे एकार ओकारश्च
भवति॥ हे हरे॥ हे हरी॥ हे हरयः॥ हरिं॥ हरी॥ हरीन्॥ टा नाऽस्त्रियां॥ इकारान्त
उकारान्ताच्च परष्टा ना भवत्यस्त्रियां॥ हरिणा॥ हरिभ्यां॥ हरिभिः॥ ङिति॥ इकारान्तो
ल कारान्तस्य ङिति परे एकार ओकारश्च भवति॥ हरये॥ हरिभ्यां॥ हरिभ्यः॥ ङसि १७
ङसोरस्य॥ एदोद्भ्यां परस्य ङसिङसोरकारस्य लोपो भवति॥ हरेः॥ हरिभ्यां॥ हरि
भ्यः॥ हरेः॥ हर्योः॥ हरीणां॥ ङ औ ङिता॥ इदुद्भ्यां परस्य ङ औ भवति॥ स च ङित्॥
ङिति टेः॥ ङिति परे टेर्लोपो भवति॥ हरौ॥ हर्योः॥ हरिषु॥ एवं अग्निगिरिरवि

१७

कविप्रभृतयः॥ उकारान्ता विष्णुवायुभानुप्रभृतयः तथाप्यशेषं पूर्वसूत्रैः सिद्ध्यन्ति॥
भानुः॥ भानू॥ भानवः॥ भानुं भानू॥ भानून्॥ भानुना भानुभ्यां॥ भानुभिः॥ भानवे॥
भानुभ्यां॥ भानुभ्यः॥ भानोः॥ भानुभ्यां॥ भानुभ्यः॥ भानोः॥ भान्वोः॥ भानूनां॥ भानौ॥
भान्वोः॥ भानुषु॥ हे भानो॥ हे भानू॥ हे भानवः॥ ॥ सखिशब्दस्य भेदः॥ सङौ
॥ सखिशब्दस्यान्त्यस्य धेरन् भवति॥ ङित्वात्॥ टेर्लोपः॥ सखा॥ अधेविति विशेषणात् अ
कारे॥ धिविषये॥ हे सखे॥ अम्सौ॥ सखिशब्दस्येकारस्य ऐकारो भवति॥ पञ्चसु परे
षु॥ षष्ठीनिर्दिष्टस्यादेशः स्यादन्त्यस्य॥ अयादेशः॥ सखायौ॥ द्विवचनस्यावा

ऊन्द्वसि॥सखायौ॥सखायः॥सखायं॥सखायौ॥सखीन्॥सखियध्यावीकू॥सखिपतिशब्दथा
वीगागमाऽवति॥टाङ्क्षिसूयवतः॥दीर्घत्वान्नाऽवति॥सख्या॥पत्या॥सख्युसखिभ्यां
सखिभ्यः॥ऊगमङमनिर्धां॥सखिना॥पतिना॥सखिभ्यां॥सखिभ्यः॥सख्युः॥सखिपतिश
ग द्धथार्सगागमाऽवति ङसिङसाऽङकाऽयवः॥सख्युऊमुङ्कितिश्विशं॥ससाङडः॥सङ् १६
ङानान्त्यायवस्यूङसिङसाऽङकाववस्याङकाबाधन्यो ऽवति॥सखङित॥सख्युः॥सखि
भ्यां॥सखिभ्यः॥सख्युः॥सख्योः॥सखीनां॥सप्तम्यकवचने ङौ कित्यौकावकारः॥सङ्
खिपश्चावीगितिङ्गागमः॥सख्यौ॥सख्योः॥सखिषु॥पतिशब्दस्यसप्तमाद्वित

१८

यथाऽस्मिन्नित्यक्रिया॥तृतीयादौसखिवद्भवत्युः॥पतिःसमासएवसखिवद्भवत्युः॥सं
तःसमासान्तस्यनादयांऽवन्ति॥प्रजापतिना॥प्रजापतये॥प्रजापतयः॥प्रजापतौ॥ङ्कृत्वा
दिःद्विशब्दानित्यंद्विवचनान्तः॥द्विदोऽङ्तिश्विरः॥यदाद्स्यस्याऽ॥यदाद्ध्यकारोऽवति
स्याद्यपवे॥द्वौ२॥द्वाभ्यां३॥द्वयोः२॥त्रिशब्दानित्यंबहुवचनान्तः॥त्रिजसङ्तिश्विरः॥त्रउज
मीयोकारःकारः॥त्रयादेशः॥त्रयः॥त्रीन्॥त्रिभिः॥त्रिभ्यः२॥त्रयाणां॥त्रिशब्दस्यत्रयदादेशःस्यामु
ऽवतिनामिपरे॥त्रिधन्यत्सवत्कार्यं॥त्रयाणां॥त्रिषु॥कतिशब्दानित्यंबहुवचनान्तः॥कं
तिशब्दस्यपञ्चस्याकारस्यलोपःजस्शसोर्लुक्भवति॥[illegible]॥कति२॥कतिभिः३॥कतिभ्यः२

॥कतीनां॥कतिषु॥एवं यति तति॥त्रिषु वाच्यं स्त्रूयते॥ ॥ई कारान्तः पुल्लिङ्गः सुधीशब्द
॥ स्वादौ धातोरियुवौ स्वरे ॥ धातोरीकारोकारयोरियुवौ स्वरे ॥ सुधीः॥ सुधियौ॥ सु
धियः॥ सुधियं॥ सुधियौ॥ सुधियः॥ सुधिया॥ सुधीभ्यां॥ सुधीभिः॥ सुधिये॥ सुधीभ्यां
५ ॥सुधीभ्यः॥ सुधियः॥ सुधीभ्यां॥ सुधीभ्यः॥ इत्यादि॥ तथैव सुधीशब्दः॥ ऊकारान्तः १८
॥स्वयंभूशब्दः॥ स्वयंभूः॥ स्वयंभुवौ॥ स्वयंभुवः॥ हे स्वयंभूः॥ हे स्वयंभुवौ॥ हे स्वयंभुवः॥
स्वयंभुवं॥ स्वयंभुवौ॥ स्वयंभुवः॥ इत्यादि॥ सेनानीशब्दस्य विशेषमाह साधो॥ स्वसे
नौ तु विशेषः॥ सेनानीः॥ ओ वा ॥ धातोरवयवसंयोगपूर्वादीकारान्ता दूका-
११

न्ताक्तिपद्यस्य पुन्नकास्तनस्य च यं कारवकारौ स्वरे॥ स्यय॥ वर्षाभूपुनर्भूश्च इति नि
कारणस्य सुधीशब्दवर्जिता यत्र गणादियं विवक्षा॥ सेनानीः॥ सेनान्यौ॥ सेनान्यः॥ हे
सेनानीः॥ सेनान्यं॥ सेनान्यौ॥ सेनान्यः॥ इत्यादि॥ सेनान्यादीनां वामानूद्ध कथ्य॥
॥सेनानीनां॥ सेनान्यां॥ आमः॥ आवकादीवक्ता नीग्रहाञ्चान्नस्य ढवामाढ़ण्णोन
वति॥ सेनान्यां॥ सेनान्योः॥ सेनानीषु॥ एवं ग्रामणी अग्रणी प्रभृतयः॥ ऊकारान्त
ष्ठय यवलूप्रभृतयः॥ यवलूः॥ यवल्वौ॥ हे यवलूः॥ यवल्वं॥ यवल्वौ॥ यवल्वः॥ य
वल्वा॥ इत्यादि॥ ॥ऋकारान्तः पुल्लिङ्गः पितृशब्दः॥ ऋतो॥ ऋकारान्तात्पयस्य डः

ऋतो रवति॥ सयोउि॥ पिता॥ ऋतोर् पञ्चसु॥ ऋकारस्य अर् भवति पञ्चसु घुट्सु परेषु॥
पितरौ॥ पितरः॥ हे पितः॥ ऋकारान्तात् परस्य सेर् लुग् भवति सम्बुद्धौ॥ हे पितरौ॥ हे
पितरौ॥ हे पितरः॥ पितरं॥ पितरौ॥ पितॄन्॥ पित्रा॥ पितृभ्यां॥ पितृभिः॥ पित्रे॥
८ पितृभ्यां॥ पितृभ्यः॥ ऋतो ङसिङसोर् उर्॥ ऋकारान्तः॥ पितुः॥ पितृभ्यां॥ पितृभ्यः॥ पितुः॥ पित्रोः १८
॥ पितॄणां॥ ङौ॥ ऋकारस्य अर् भवति ङौ परे॥ पितरि॥ पित्रोः॥ पितृषु॥ एवं जामातृ
प्रभृतयः॥ नृ शब्दस्य नामि दीर्घः॥ नृणां नृणां॥ कर्तृ शब्दस्य पञ्चसु विशेषः॥ स्तुनाम्॥ तृ प्रत्यय
सम्बन्धिनः ऋकारस्य आर् भवति पञ्चसु घुट्सु परेषु॥ कर्ता न शिङ्गि॥ यद्यप्यनग स्वसृ भवति स

१९

मातृ स्वसृ दुहितृ प्रभृतयः॥ कर्ता॥ कर्तारौ॥ कर्तारः॥ कर्तारं॥ कर्तारौ॥ कर्तॄन्॥ शेषं
पितृवत्॥ एवं नप्तृ स्वसृ होतृ पोतृ प्रशास्तृ प्रभृतयः॥ उकारान्तः क्रोष्टु
शब्दस्य पञ्चसु विशेषः तृज्वद्भावः क्रोष्टुः पञ्चसु तृच् वत् कार्यं॥ क्रोष्टा॥ क्रोष्टारौ॥ क्रोष्टारः॥ सु
पितिर्विशेषणात्॥ हे क्रोष्टः॥ क्रोष्टारं॥ क्रोष्टारौ॥ शसि तृज्वद्भावो नास्ति॥
क्रोष्टून्॥ तृतीयादौ स्वरादौ तृज्वद्भावो वा॥ क्रोष्ट्रा॥ क्रोष्टुना॥ क्रोष्टुभ्यां
॥ क्रोष्टुभिः॥ क्रोष्ट्रे॥ क्रोष्टवे॥ क्रोष्टुभ्यां॥ क्रोष्टुभ्यः॥ क्रोष्टुः॥ क्रोष्टुभ्यां॥ क्रोष्टुभ्यः॥
क्रोष्टुः॥ क्रोष्टुः॥ क्रोष्ट्रोः॥ क्रोष्ट्वोः॥ क्रोष्टूनां॥ क्रोष्टरि क्रोष्टौ॥ ...॥ सनिय

नृजगम ह्रस्व ह्रसादिस्वात् ऋकारावानाक्लि॥ क्लाहयि॥ क्लौ ह्रौ॥ क्ला ह्रा॥ क्लाह्रवः॥ क्ला ह्रयु॥
ऌकारान्त एवं [illegible] एकारान्ताः प्रसिद्धाः॥ ॥ ऐकारान्तः पुल्लिङ्गः सुरै शब्दः॥
वेत्ति॥ सुरैशब्दस्याकारादेशो भवति॥ ऐकारस्याकारादेशो विसर्गे [illegible] भवति॥ सुराः॥ स्व
रादौ सर्वत्र आयादेशः॥ सुरायौ॥ सुरायः॥ हे सुराः॥ सुरायं॥ सुरायौ॥ सुरायः॥ सुरा ग
या॥ सुराभ्यामित्यादि॥ ओकारान्तः पुल्लिङ्गो गोशब्दः॥ ओतो॥ ओकारस्यौकारादेशो
भवति॥ प्रथमैकवचने गौः॥ गावौ॥ गावः॥ हे गौः॥ ओकारस्याल्लोपः [illegible]
गां॥ गावौ॥ गाः॥ गवा॥ गोभ्यां॥ गोभिः॥ गवे॥ गोभ्यां॥ गोभ्यः॥ ङसिङसोरकारलोप

ः॥ गोः॥ गोभ्यां॥ गोभ्यः॥ गोः॥ गवोः॥ गवाम्॥ गवि॥ गवोः॥ गोषु॥ एवं
सुद्यो प्रभृतयः॥ ॥ औकारान्तः पुल्लिङ्गो ग्लौ शब्दः॥ [illegible]॥ स्वरादौ सर्व
त्रावादेशः॥ ग्लौः॥ ग्लावौ॥ ग्लावः॥ हे ग्लौः॥ इत्यादि॥ इति स्वरान्ताः पुल्लिङ्गाः॥ ॥
स्वरान्ताः स्त्रीलिङ्गाः॥ तत्र आकारान्तः स्त्रीलिङ्गो गङ्गाशब्दः॥ आपः॥ आबन्ता
त्सेर्लोपो भवति॥ गङ्गा॥ औङ ई॥ आबन्तात्परस्य औङ ईकारमादेशः॥ गङ्गे॥ गङ्
॥ गङ्गाः॥ धि ए॥ आबन्तात्परस्य धि ए भवति॥ हे गङ्गे॥ हे गङ्गे॥ हे गङ्गाः॥ टौसो
रादीनां [illegible]॥ टा अया॥ [illegible]॥ टा अया॥ गङ्गया॥ गङ्गाभ्यां॥ गङ्गाभिः॥ ङे

साया ॥ आवकस्य । सा । यवयावर्त्तं हवति ॥ गङ्गया ॥ गङ्गाभ्यां ॥ गङ्गाभिः ॥ द्वितीयङ्गः ॥ आवक्त ७
यथर्थां ङस ङसि ङस् ङि ॥ यकारागमो यडागमो हवति ॥ टकारागम नित्य माथैः ॥ गङ्गायै ॥
गङ्गाभ्यां ॥ गङ्गाभ्यः ॥ गङ्गायाः ॥ गङ्गाभ्यः ॥ गङ्गायाः ॥ गङ्गयोः ॥ गङ्गानां ॥ आम्हु गङ्गायां
न गङ्गयोः ॥ गङ्गासु ॥ तवर्गग्रहमाला भक्षमालाद् लाद्या लाशुरु नयः ॥ ॥ सर्वादीनां २
ङि स्मृति ॥ भयः ॥ अटाहू ॥ आवकास्य सर्वादेः यवस्य यटः सुडागमो हवति ॥ पूर्व
आधा कारो हवति ॥ सर्वस्यै ॥ सर्वाभ्यां ॥ सर्वाभ्यः ॥ सर्वस्याः ॥ सर्वाभ्यां ॥ सर्वाभ्यः ॥
सर्वस्याः ॥ सर्वयोः ॥ सर्वासां ॥ सर्वस्यां ॥ सर्वयोः ॥ सर्वासु ॥ ॥ जराया ॥ स्वरादौ जरस

२०

वा वक्तव्यः ॥ जरा ॥ जरसौ ॥ जरे ॥ जरसः ॥ जराः ॥ हे जरे ॥ हे जरसौ ॥ हे जरे ॥ हे जरस
ः ॥ हे जराः ॥ जरसं ॥ जरां ॥ जरसौ ॥ जरे ॥ जरसः ॥ जराः ॥ जरया ॥ जरसा ॥ इत्या
दि ॥ ॥ इकारान्तः स्त्रीलिङ्गो वृद्धि शब्दः ॥ तस्य प्रथमा द्वितीययोर् अग्नि शब्दवत्
प्रक्रिया ॥ वृद्धिः ॥ वृद्धी ॥ वृद्धयः ॥ हे वृद्धे ॥ हे वृद्धी ॥ हे वृद्धयः ॥ वृद्धिं ॥ वृद्धी ॥ स्त्री
लिङ्गत्वात् नत्वाभावः विशेषः ॥ वृद्धीः ॥ वृद्ध्या ॥ वृद्धिभ्यां ॥ वृद्धिभिः ॥ ङे वृद्ध्यै ॥ स्त्रिय
नदीमानाथ्या इकारोकारान्तयोः यथर्थां ङितां वचनानां वा डागमो हवति ॥ वृद्ध्यै ॥ वृ
द्धये ॥ वृद्धिभ्यां ॥ वृद्धिभ्यः ॥ वृद्ध्याः ॥ वृद्धेः ॥ वृद्धिभ्यां ॥ वृद्धिभ्यः ॥ वृद्ध्याः ॥ वृद्धेः ॥ वृद्ध्या

५ ः॥ वृद्धीनां॥ स्त्रियां वा॥ ङ्स्युडः स्यू॥ न स्मादिवर्णे ... न्त्वादुवर्णान्ताच्च स्त्रियामवर्ण
मानात् परयोश्च वा आङ् ङे आ भवति॥ वृद्ध्यै॥ ... वृद्ध्याः॥ वृद्धौ॥
वृद्ध्योः॥ वृद्धिषु॥ एवं मति नति गति धृति वृत्ति प्रकृतयः॥ एवं धेनुप्रभृतयः
याद्युकारान्ताः सिद्ध्यन्ति॥ धेनुः॥ धेनू॥ धेनवः॥ हे धेनो॥ हे धेनू॥ हे धेनवः॥ २१
ङे या ङि॥ धेनुं॥ धेनू॥ धेनूः॥ धेन्वा॥ धेनुभ्यां॥ धेनुभिः॥ धेन्वै॥ धेनवे॥
धेनुभ्यां॥ धेनुभ्यः॥ धेन्वाः॥ धेनोः॥ धेनुभ्यां॥ धेनुभ्यः॥ धेन्वाः॥ धेनोः॥ धे
न्वोः॥ धेनूनां॥ धेन्वां॥ धेनौ॥ धेन्वोः॥ धेनुषु॥ ॥ स्त्रीकारान्ताः स्त्रीलिङ्गा

२१

नदी गणः॥ ह्रस्वः॥ सम्बुद्धौ॥ ह्रस्वान्तादीदन्ताच्च परस्य सम्बुद्धेर्लोपो भवति॥ नदी॥
नद्यौ॥ नद्यः॥ धौ ह्रस्वः॥ ङे वर्णे पूर्ववर्णेषु वर्णाः॥ स्त्रियां धौ परे ह्रस्वो भव
ति॥ हे नदि॥ हे नद्यौ॥ हे नद्यः॥ नदीं॥ नद्यौ॥ नदीः॥ नद्या॥ नदीभ्यां॥ नदीभि
ः॥ ङितामट्॥ स्त्रियामीकारान्तादूकारान्ताच्च ङितां वचनानामडागमो भव
ति॥ नद्यै॥ नदीभ्यां॥ नदीभ्यः॥ नद्याः॥ नदीभ्यां॥ नदीभ्यः॥ नद्याः॥ नद्योः॥ न
दीनां॥ नद्यां॥ नद्योः॥ नदीषु॥ एवं पार्वती कुमारी किशोरी गौरी ... प्रकृतयः॥ ल
क्ष्मीः ... सम्बुद्धेर्लोपो नास्ति॥ लक्ष्मीः॥ लक्ष्म्यौ॥ लक्ष्म्यः॥ आमन्त्रणे धे

ह त। क्ष

ङ्स्व॥ [illegible] ॥ ङ्स्यादेरुल्या॥ ॥स्त्रीशब्दस्य वक्तव्यास्त्रीयोर्स्त्रि॥ स्त्रीऽव
९ ॥ स्त्रीशब्दस्य ऽशब्दस्य वपूर्वरूपवति॥ ङ्व थ य व॥ स्त्री॥ [illegible] स्त्रियौ॥ स्त्रियः॥ वाम् २२
सि॥ अमूमशिव यश्च वयरूपवति॥ स्त्रियं॥ स्त्रियौ॥ स्त्रियः॥ स्त्रीः॥ स्त्रिया॥ ऽशब्दनदी
वत्॥ श्रीः॥ श्रियौ॥ श्रियः॥ श्रीयं॥ श्रियौ॥ श्रियः॥ श्रिया॥ श्रीभ्यां॥ श्रीभिः॥ वय्यूवः॥
ङ्यूवक्तव्यामि यां वर्तमानाद्वादिनाम ङाग भा रूपवति॥ श्रिये॥ श्रिया॥ श्रीभ्यां॥ श्रीभ्यः॥
श्रिया॥ श्रियः॥ श्रीभ्यां॥ श्रीभ्यः॥ ङ्स्याम्याधीनामाम्नदकश्च॥ श्रियां॥ श्रीणां॥ श्रियां॥ अम्
गमावाराधवङ्गाभाध्वरायः॥ श्रियि॥ श्रियोः॥ श्रीषु॥ एवं॥ धीधीप्रभृतयोयीवक्तौ

22

॥ ॥ एवं रूपाणि शब्दस्य॥ वधूजम्बादीनां नदीशब्दवत्प्रक्रिया॥ वधूः॥ वध्वौ॥ वध्वः॥
हे वधु॥ ङ्स्यादि॥ ऋकारान्तो मातृशब्दस्य पितृशब्दवत्प्रक्रिया॥ माता॥ मातरौ॥ मात
रः॥ हे मातः॥ हे मातरौ॥ हे मातरः॥ मातरं॥ मातरौ॥ शसीति दीर्घत्वं॥ मातॄः॥ ॥ स्वसृ
शब्दस्य कर्तृशब्दवत्प्रक्रिया॥ स्त्रीलिङ्गत्वान्नत्वास्वाविशेषः॥ नृशब्दस्य सुनृशब्दवत्
प्रक्रिया॥ ऽशब्दस्य पूर्ववत्॥ गौशब्दः ग्लौशब्दवत्॥ ङ्इति स्वरान्ताः स्त्रीलिङ्गाः॥ ॥
अथ स्वरान्ता नपुंसकलिङ्गाः॥ अकारान्तः कुलशब्दः॥ नस्य प्रथमाद्वितीययोरेकवचनम्॥ अ
मः स्मु॥ अकारान्तान्नपुंसकलिङ्गात्यनयोः स्वमोरमङ्गवस्थ क्षीयत॥ अमू मसानियकाव

लायः॥ अमायऽर्णलू ... त्यर्थः॥ कुलं॥ औ॥ नपुंसकलिङ्गात्परयोः औङीकारादेशो

शः॥ कुले॥ जस्शसोः शिः॥ नपुंसकलिङ्गात्परयोः जस्शसोः शिर्भवति॥ शकारः सर्वधा

नार्थः॥ युनूशि ... सर्वनामस्थानसंज्ञकः॥ नुम् यमः॥ नपुंसकस्य नुमागमो भवति॥ शेषं च॥ २२

यमप्रत्याहारान्तस्य भवति॥ मिदन्त्यात्स्वरात्परः॥ उकार उच्चारणार्थः॥ नाम

स्य॥ नान्तस्योपधाया दीर्घो भवति शौ च॥ धिवर्जितः ... नामि॥ कुलानि॥ पुनः

रपि कुलं कुले कुलानि॥ एवं धनवनादयः॥ सर्वं ... ॥ त्यादयः॥ ॥ स्वम्यो

रः॥ सुन्नामसर्वोद्यन्तस्य सुर्भवति॥ मकारः सर्वादेशार्थः॥ अन्यत्॥ अन्ये॥ अ

23

न्यानि॥ अन्यत्॥ अन्ये॥ अन्यानि॥ एवं पूर्ववत्॥ एवं अन्यतरत्॥ कतरत्॥ कतमत्॥ इ

त्यादिः॥ इकारान्तो नपुंसकः शब्दः॥ नपुंसकात्स्यमोर्लुक्॥ नपुंसकलिङ्गात्परयोः स्यमो

र्लुग्भवति॥ अस्थि॥ नपुंसकस्य ... वा गुणो वक्तव्यः॥ हे अस्थे॥ हे अस्थि॥ उक्तं हि

॥ सम्बोधने तु नपुंसकानां नस्तु ... ॥ मा ... त्विति ... गुणं वि

गन्ति नपुंसके वा घुयदर्शिविशेषः॥ नामिनः स्वरे॥ नाम्यन्तस्य नपुंसकस्य नुमागमो

भवति स्वरे परे॥ औ॥ अस्थिनी॥ अस्थीनि॥ २॥ अस्थ्यादीनामसाधौ॥ अस्थ्यादीनां नु

मागमो भवति॥ इकारस्य अकारो भवति टादौ स्वरे परे॥ अस्थ्नायः स्वरः॥ अस्थ्यु

का सुधी॥ नाम्यन्तस्याधातोरुकारस्य ल्या धा भवति॥ गसाधौ स्वरे परे॥ सकारव
का [redacted] नान्तस्य धातोः यूकारस्य नस्य न भवति॥ सुध्या॥ सुधीभ्यां॥ सुधीभिः॥ सुध्ये॥ सु
धीभ्यां॥ सुधीभ्यः॥ सुध्यः॥ सुधीभ्यां॥ सुधीभ्यः॥ सुध्यः॥ सुध्योः॥ सुध्यां॥ वध्वाः॥ ङ्यां
रु ः परे धातोर्नाम्न उकारस्य ल्या भवति॥ सुध्यि॥ सुधियि॥ सुधीषु॥ सुधीषु॥ एवं प्रधीः सुधी शुद्धि २४
णाद्याः॥ ॥वारि॥ वारिणी॥ वारीणि॥२॥ नपुंसकस्य ह्रस्वः॥ नपुंसकस्य ह्रस्वो भवति॥
ग्रामणि कुलं॥ स्वराद्यो नामिनः स्वरे नुमागमः॥ ग्रामणिनी॥ ग्रामणीनि॥२॥ टद्रु
पूर्वपदस्थे पूर्ववद्वा॥ ङकारपूर्वक नाम्यन्त नपुंसकलिङ्गे टादौ स्वरे पूर्ववद्भवति॥ ग्रामणि

28

ना॥ ग्रामण्या॥ ग्रामणिभ्यां॥ ग्रामणिभिः॥ ग्रामणिने॥ ग्रामण्ये॥ ङस्यादि॥ नून्नाम्यामि
दीर्घः॥ ग्रामणीनां॥ ग्रामण्यां॥ कुलं॥ ग्रामण्य॥ ग्रामण्यानि॥२॥ ग्रामण्यन॥ ग्रामण्यायां॥ ङस्या
दि॥ ॥उकारान्तो मधुशब्दः॥ नाम्यादिस्वरे परे नुमागमः॥ मधु॥ मधुनी॥ मधूनि॥२॥
मधुना॥ मधुभ्यां॥ मधु॥ मधुः॥ ङस्यादि॥ ऊकारान्तः खलपूशब्दो यथा खलपू॥ ऋकारान्तः
कर्तृशब्दः॥ कर्तृ॥ कर्तृणी॥ कर्तॄणि॥२॥ कर्तृणा॥ कर्तृभ्यां॥ कर्तृभिः॥ ङस्यादि॥ इति
स्वरान्ता नपुंसकलिङ्गाः॥ ॥अथ हसान्ताः पुल्लिङ्गाः॥ तत्र हकारान्तो नडुह्
शब्दः॥ अनडुहः स्वरे नुमागमो वक्तव्यः॥ सावनडुहः॥ अनडुह्शब्दस्य औ परे नु

मागमो भवति ॥ सौ आ नकारस्यालोपः ॥ सौ आ नकारस्य लोपो भवति अनडुह शब्दस्य ॥ हम
स्य सम्बोधने ॥ अनड्वान् ॥ अनड्वाहौ ॥ अनड्वाहः ॥ सम्बुद्धौ ॥ अनडुह शब्दस्य धौ यत्र
अम् आगमो भवति ॥ हे अनड्वन् ॥ हे अनड्वाहौ ॥ हे अनड्वाहः ॥ अनड्वाहं ॥ अनड्वाहौ
म ॥ अनडुहः ॥ अनडुहा ॥ वसांवस ॥ वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहां दः ॥ अनडुहः हस्य दकारो भवति २७
भ्यसादौ च ॥ अनडुद्भ्यां ॥ इत्यादि ॥ अनडुत्सु इति स्थिते ॥ वसांवस ॥ इति सूत्र
॥ स्वमवयानामिति ॥ अनडुत्सु ॥ गोदुह शब्दस्य ॥ दादेर्घः ॥ दादेर्धातोर्हस्य
झलि घत्वं भवति पदान्ते च नाम्नश्च भवति ॥ गोदुह इति स्थिते ॥ अघि

उवानाम स्वकस्य मध्ये ॥ झलां जशोऽन्ते भवति ॥ नाम्नश्च भवति भवति सका बङ्
धेगश्च त्वथ ॥ स्वनाम्नश्च भवति दादेः ॥ वावसाने ॥ अवसाने वर्तमाना नाम सानां ङ्
भवति चराव ॥ गोधुक् ॥ गोधुग् ॥ गोदुहौ ॥ गोदुहः ॥ हे गोधुक् ॥ गोदुहं
॥ गोदुहौ ॥ गोदुहः ॥ गोदुहा ॥ हकारो धातोर्घत्वं हते अधि जवस्येका वस्य स
भ धकारः कृतः सजवा ॥ गोधुग्भ्यां ॥ गोधुग्भिः ॥ गोदुहे ॥ इत्यादि ॥ गोदुहसुपि
स्थिते ॥ स्वमवयानामिति कृत्वं ॥ किलात्वः ॥ सूत्रेण कत्वं करतं था गोदुह ॥ गोधुक्षु ॥
मधुलिह शब्दस्य ॥ हो ढः ॥ धातोर्हकारस्य ढत्वं भवति सकारे नाम्नश्च भय

दान्तेच ॥ वावसाने ॥ ढकारस्य टकारो डकारो ॥ मधुलिट् ॥ मधुलिड् ॥ मधुलिहौ ॥ म
धुलिहः ॥ हे मधुलिट् ॥ हे मधुलिड् ॥ खसे चपा झसानामिति टकारः ॥ मधुलिट्सु ॥ द्रुह
यादीनां घत्वढत्वे वा ॥ द्रुहादीनां घत्वढत्वे वा भवतः ॥ मित्रध्रुक् ॥ मित्रध्रुग् ॥ मित्रध्रु
य ट् ॥ मित्रध्रुड् ॥ मित्रध्रुहौ ॥ मित्रध्रुहः ॥ मित्रध्रुहा ॥ मित्रध्रुग्भ्यां ॥ मित्रध्रुड्भ्यां ॥ लि २६
हि ॥ वर्णान्त्यमूलादयः ॥ नस्तान्तस्य तु नगन्धा निलं वक्तव्यमनान्तः ॥ चतुर्णाम्नो
वा ॥ चतुर्णां द्वयामागमा भवति ॥ चत्वारः ॥ चतुरः ॥ चतुर्भिः ॥ चतुर्भ्यः ॥ चतु
र्णां ॥ चतुर्षु ॥ २ ॥ नः संख्यायाः ॥ नकारान्तसंख्यायाः ॥ पञ्चानां षट् नुडागमा भव

र्षो२
तिणत्वं द्विलुक् ॥ चतुर्षु ॥ चतुर्षु ॥ ॥ नकारान्तो राजन्शब्दः ॥ नामधातोः ॥ नदीघेः
॥ नाम्नो नोपः ॥ नाम्नो नकारस्यान्तागमस्य लोपो भवति पदान्ते ॥ राजा
॥ राजानौ ॥ राजानः ॥ सम्बोधने विशेषणात् ॥ हे राजन् ॥ राजानं ॥ राजानौ ॥ अल्लोपः
स्वरादौ यस्मिन् ॥ स्वरादौ प्रत्यये परे अनस्य अकारस्य लोपः ॥ राज्ञः ॥ राज्ञा ॥ अल्लोपे सति
नस्य वि विति नियमात् यत्वं न भवति ॥ राजभ्यां ॥ राजभिः ॥ राज्ञे ॥ राज्ञः ॥ राज्ञि ॥ रा
जनि ॥ राज्ञोः ॥ राजसु ॥ एवं यज्वन् सुधर्मन् ~~[illegible]~~ आत्मन् प्रभृतयः ॥ अल्लोपस्य प्राप्तिः
विशेषणस्य ब्लोपो नास्ति ॥ यज्वानः ॥ यज्वना ॥ आत्मनि ॥ युवन् मघवन् श्वन् नान्तानां पुं

युवा जनुशब्दवत् प्रक्रिया ॥ शसादौ उ विशेषः ॥ श्वन् ॥ श्वन्शब्दे वकारस्य उत्वं प्राप्नोति ॥ शसा-
दौ स्वरपरे अतद्धिते इति इकारस्य ॥ शुनः ॥ शुना ॥ श्वभ्यां ॥ श्वभिः ॥ युवन्शब्दे उ वकार-
स्योत्वं शसादौ दीर्घः ॥ यूनः ॥ यूना ॥ युवभ्यां ॥ युवभिः ॥ इत्यादि ॥ मघवन्शब्दे उ
ग वकारस्योत्वं ॥ मघोनः ॥ मघोना ॥ मघवभ्यां ॥ मघवभिः ॥ पथिन्शब्दस्य २८
॥ इतोऽत्सर्वनाम्नि ॥ पथ्यादीनामिकारस्य आकारादेशो भवति ॥ थस्य
न्थः ॥ पथ्यादीनां थकारस्य न्थ आदेशो भवति ॥ पथ्यादीनां स्वरपूर्वः ॥ पन्थाः सिद्धि
द्धिर्भ ॥ अनुस्वारो ॥ पथ्यादीनां टिलोपः ॥ पन्थाः ॥ पन्थानौ ॥ पन्थानः ॥ पन्थानं ॥ पन्था-
२८

नौ ॥ पन्थः ॥ पथ्यादीनां टिलोपो भवति शसादौ स्वरे परे ॥ पथः ॥ पथा ॥ पथिभ्यां ॥ पथि-
भिः ॥ पथः ॥ इत्यादि ॥ एवं मथिन् ऋभुक्षिन्शब्दौ ॥ ॥ दण्डिन्शब्दस्य ॥ इ-
न्हन्पूषार्यम्णां शौ ॥ इन्हन्पूषन्अर्यमन् इत्येषां शौ सौ च उपधाया दीर्घो भ-
वति ॥ दण्डी ॥ दण्डिनौ ॥ दण्डिनः ॥ हे दण्डिन् ॥ दण्डिनं ॥ दण्डिनौ ॥ दण्डिनः ॥ द-
ण्डिना ॥ इत्यादि ॥ ब्रह्महा ॥ ब्रह्महणौ ॥ ब्रह्महणः ॥ हे ब्रह्महन् ॥ ब्रह्महणं ॥ ब्रह्म-
हणौ ॥ शसादौ स्वरे अल्लोपः ॥ हनो घ्न ॥ हन्तेर्हकारस्य घत्वं
भवति नकारे ञिति च ॥ घत्वे णकारनिषेधार्थः ॥ ब्रह्मघ्नः ॥ ब्रह्मघ्ना ॥ ब्रह्म-

ह्यां ॥ ब्रह्म हरिः ॥ इत्यादि ॥ एवं अर्यमन् ॥ अर्यम्णा ॥ अर्यमभ्यां ॥ अर्यमभिः ॥ पूष्णः ॥
पूष्णा ॥ पूषभ्यां ॥ पूषभिः ॥ पूषणि ॥ पूष्णि ॥ इत्यादि ॥ संख्यायां ष्टः पञ्चन् प्रभृतयः
ल बहुवचनान्तास्त्रिषु सदृशाः ॥ पञ्चन् जस् इति स्थिते ॥ ष्णान्ता षट् ॥ षकारनकारा- २८
न्तसंख्यायाः जस्शसोर्लुग्भवति ॥ लुकि न तन्निमित्तं ॥ पञ्च ॥ २ ॥ पञ्चभिः ॥
पञ्चभ्यः ॥ २ ॥ ष्णः ॥ षकारनकारान्तसंख्यायाः परस्या आमो नुडागमो भवति ॥ नामि दीर्घ
इति दीर्घः ॥ नाम्नो नलोपः ॥ पञ्चानां ॥ पञ्चसु ॥ एवं सप्तन् नवन् दशन् प्रभृतयः

२९

ः ॥ ॥ अष्टनो डौ वा ॥ अष्टनः परयोर्जस्शसोर्डौ भवति ॥ डित्वाट्टिलोपः ॥ अष्टौ
॥ अष्ट ॥ २ ॥ वामु ॥ वा आत्वमु ॥ अष्टन् आत्वं परतो विभक्तौ पक्षे नलोपो वा आत्वं भवति ॥ अ-
ष्टाभिः ॥ अष्टभिः ॥ अष्टाभ्यः ॥ अष्टभ्यः ॥ २ ॥ अष्टानां ॥ अष्टासु ॥ अष्टसु ॥ मकारान्तः इदम्
शब्दः ॥ इदमायंपुंसि ॥ इदम् शब्दस्य पुंसि विषये अयं भवति सौ परे ॥ अयं ॥ द्विवचनादौ
त्यदादेष्टेरः स्याद्विभक्तौ ॥ इदओ इति स्थिते ॥ दश्च मः ॥ त्यदादीनां दकारस्य म
त्वं भवति स्यादौ परे ॥ इमौ ॥ इमे ॥ सर्वादित्वात् इमे ॥ त्यदादीनां ... ॥ इमं ॥ इ-
मौ ॥ इमान् ॥ अनटौ आः ॥ इदम आ नाद्यो भवति टौसोः परे ॥ अनेन ॥ आभ्यां ॥

इदमः मकारस्य [illegible] भवति [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥
इदमः [illegible] भवति ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ एभिः ॥ अस्मै ॥ आभ्यां ॥
एभ्यः ॥ अस्मात् ॥ आभ्यां ॥ एभ्यः ॥ अस्य ॥ अनयोः ॥ एषां ॥ अस्मिन् ॥ अनयोः ॥ एषु ॥ किमः
क [illegible] ॥ कः ॥ कौ ॥ के ॥ कं ॥ कौ ॥ कान् ॥ केन ॥ काभ्यां १२
॥ कैः ॥ इत्यादि ॥ ॥ धकारान्तः तत्त्वबुध्शब्दः ॥ [illegible]
नः ॥ वावसाने ॥ तत्त्वबुत् ॥ तत्त्वबुद् ॥ तत्त्वबुधौ ॥ तत्त्वबुधः ॥ तत्त्वबुधं ॥ तत्त्वबुधौ ॥ तत्त्वबुधः
॥ तत्त्वबुधा ॥ तत्त्वबुद्भ्यां ॥ तत्त्वबुद्भिः ॥ तत्त्वबुधे ॥ इत्यादि ॥ ॥ जकारान्तः सम्राजशब्दः २७

[illegible] ॥ जकारान्तस्य [illegible]
[illegible] भवति [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] भवति ॥ [illegible] भवति ॥ [illegible] ॥
वावसाने ॥ सम्राट् ॥ सम्राड् ॥ सम्राजौ ॥ सम्राजः ॥ हे सम्राट् ॥ इत्यादि ॥ एवं विराजादयः
॥ दकारान्तस्य [illegible] ॥ [illegible] सर्वनामकार्यं [illegible]
[illegible] ॥ सः ॥ [illegible] तकारस्य सत्वं भवति सौ परे ॥ सः ॥ तौ ॥ ते ॥ तं ॥ तौ
॥ तान् ॥ तेन ॥ ताभ्यां ॥ तैः ॥ तस्मै ॥ ताभ्यां ॥ तेभ्यः ॥ इत्यादि ॥ एवं ॥ यः ॥ यौ ॥ ये ॥ यं

मौ ।। तान् ।। तेन ।। ताभ्यां ।। तैः ।। तौ ।। ये ।। यैः ।। यौ ।। यान् ।। त्रयः ।। त्रीन् ।। त्रिभिः ।। त्रिभ्यः ।। त्रयाणां त्रिष्विति

नीयाद्वीस्वभावाच्च ञ्चः ।। ङकारस्य पूर्वपूर्वकिञ्चाध्यर्गः ।। त्रीणि ।। त्रीणि ।। त्रीणि ।। त्रीणि ।। त्राणू

नू ।। त्रयाणां ।। त्रयाणां ।। त्रयाणां ।। त्रयाणां ।। त्रिषु ।। इत्यादि ।। ष्टकारान्तः तत्त्वप्राट्शब्दः ।।

स ष्टुत्वं ।। वाच्यमानं ।। तत्त्वप्राट् ।। तत्त्वप्राड् ।। तत्त्वप्राष्टौ ।। तत्त्वप्राष्टः ।। हे तत्त्वप्राट् ।। इत्यादि ।। २.

।। थकारान्तोऽग्निमथ्शब्दः ।। वाच्यमानं ।। इति तकारान्तदकारौ ।। अग्निमत् ।। अग्निमद् ।। इत्यादि ।।

।। ।। चकारान्तः प्रत्यच्छब्दः ।। अञ्चेः पञ्चसु नुम् वक्तव्यः ।। प्रत्यन्वयमिति सिद्धिः ।।

स्वाद्युत्पत्तिविधिस्तद्धितः ।। सर्वनाम्नः स्यलोपः ।। चः कुः ।। चवर्गस्य कवर्गो भवति

रवति ।। क्वासर्वनाम्नश्चवसय्वान्तस्य ।। यथा समस्यं ।। प्रत्यङ् ।। प्रत्यञ्चौ ।। प्रत्यञ्चः ।।

प्रत्यञ्चं ।। प्रत्यञ्चौ ।। प्रत्यञ्चौ ।। अञ्चेर्नलोपो दीर्घश्च ।। अञ्चेर्नकारस्य लोपो भवति ग

सादौ स्वरे यवे तद्धितः ईकारे च ।। प्रतीचः ।। प्रतीचा ।। प्रत्यग्भ्यां ।। प्रत्यक्षु ।। एवं तिर्य

ङ् ।। तिर्यञ्चौ ।। तिर्यञ्चः ।। तिरश्चश्चयथानियामकः ।। असाधोस्तद्यव ।। तिरश्चः

श्चः ।। तिरश्चा ।। तिर्यग्भ्यां ।। तिर्यक्षु ।। उदीचः ।। उदीचा ।। उदग्भ्यां ।। उदक्षु इत्यादि ।। ।।

नकारान्तो महच्छब्दः ।। महान् ।। महान्तौ ।। महान्तः ।। हे महन् ।। इत्यादि ।। एवं धीमत् ।। ।।

नकारान्त उकारानुबन्धो महच्छब्दः ।। धीमान् ।। उकारानुबन्धस्य नकारानुबन्धस्य नुः

३०

नागमो भवति ॥ धुं सि परे नृपञ्च नपुंसके ॥ अन्महतः षौ दीर्घः स्यात् ॥ अन्तस्य परस्य महतश्च
उपधाया दीर्घो भवति परे सु धि वर्जिते नपुंसके ॥ महान् ॥ महान्तौ ॥ महान्तः ॥ हे महन् ॥ महान्तं ॥ महा
न्तौ ॥ महतः ॥ महता ॥ इत्यादि ॥ डवतु प्रत्ययान्तस्य भवतश्च ॥ अत्वसोः सौ ॥ अत्वन्तस्यासन्तस्य च
घ उपधाया दीर्घो भवति ॥ धि वर्जिते सौ परे ॥ भवान् ॥ भवन्तौ ॥ भवन्तः ॥ हे भवन् ॥ भवन्तं ॥ भ ३१
वन्तौ ॥ भवतः ॥ भवता ॥ इत्यादि ॥ शत्रन्तस्य नुमागमो न दीर्घो भवति ॥ [illegible] भव
न् ॥ भवन्तौ ॥ भवन्तः ॥ ददत् पचन् ॥ पचन्तौ ॥ पचन्तः ॥ हे पचन् ॥ इत्यादि ॥ ॥ गकारान्तादि
नगवः ॥ धत्ते त्वङ्ग ॥ वाचमाने ॥ विट् ॥ विशौ ॥ विशौ ॥ विशः ॥ हे विट् ॥ इत्यादि ॥ ॥ शका

31

रान्तः ॥ षषण्ठानि र्द्धं वक्तृ वचनान्त म्रिपूष्व द्वयः ॥ उन्नाधार्त्रिकृ ॥ प्राट् ॥ वाचमाने ॥ प्र
ट् ॥ प्रड् ॥ प्रशिः ॥ प्रश्नः ॥ प्रष्ठः ॥ इति नुमागमः ॥ षड्ना मिति क्विन ॥ ढः ॥ एकारान्तस्य णत्वं
भवति ॥ नामि परे ॥ षण्णां ॥ षट्सु ॥ कचित्यदान्ता ग्रग्रणीया ॥ दामी नः ॥ दामसप्तगू
णिषु विधिषु प्रतीनां वर्णानां वकारान्तस्य भवति परपदान्ते च ॥ दाः ॥ दामौ ॥ दामः ॥ हे दा
ः ॥ हे दामौ ॥ हे दामः ॥ दामं ॥ दामौ ॥ गमाधौ नान्तता वा वकृ द्वयः ॥ दाम्नः ॥ दाम्नः ॥ दाम्ना
॥ दाभ्यां ॥ दाम्नां ॥ दाम्सु ॥ इत्यादि ॥ ॥ सजुषा णिश्च परपदान्ते च दीर्घो वक्तव्यः
॥ सजूः ॥ सजुषौ ॥ सजुषः ॥ हे सजूः ॥ इत्यादि ॥ आशीः ॥ आशिषौ ॥ आशिषः ॥ ॥ स

ग

कानान्तः पुंस् शब्दः ॥ पुंसः सुट् ॥ पुंस् शब्दस्य सुट्यनुस्वारस्यादन्तो भवति दकारागमश्चादन्तु
शाथेः ॥ उकारानुबन्धार्थः ॥ स्व व यः ॥ अनुस्वारस्य स्व वय वमकारादन्तो भवति
॥ पुमसंसि ङ्गतिकृते ॥ पुमान् स ॥ न्त म्ह तः ॥ धो दीर्घः ॥ गो वा ॥ संयोगान्तस्य लोपः ॥
पुमान् ॥ पुमांसौ ॥ पुमांसः ॥ हे पुमन् ॥ पुमांसं ॥ पुमांसौ ॥ पुंसः ॥ पुंसा ॥ संयोगान्तस्य लो ३२
पः ॥ पुंभ्याम् इत्यादि ॥ अस्य च पुंसः क्वौ ॥ अस्य च ङ्गिति यदा कवय स्यान्तभावकृत्यास
म्भवाद्यु पुंस् शब्दस्य कगागमा भवति ॥ वति सुपि परे उकारान्त ह्वानर्थः ॥ मतं कथ
संयोगे कः ॥ पुंक्षु ॥ एवं विद्वान् ॥ विद्वांसौ ॥ विद्वांसः ॥ हे विद्वन् ॥ विद्वांसं ॥ विद्वांसौ ॥ वसोर्व

32

उमा ॥ वसः सम्प्रसारणं वकारस्य उकारो भवति ॥ शसादौ स्वरे परे ॥ तद्धितङी यकारे च ॥ विदुष
ः ॥ विदुषा ॥ वसां वस ॥ विद्वद्भ्यां ॥ विद्वद्भिरिति ॥ विदुषः ॥ इत्यादिः ॥ सुवचस् शब्दस्य उ
अत्वा सः सान्ति दीर्घः ॥ सुवचाः ॥ सुवचसौ ॥ सुवचसः ॥ हे सुवचः ॥ सुवचसं ॥ सुवच
सौ ॥ सुवचसः ॥ सुवचसा ॥ अर्द्धविसर्गः ॥ हत्व ॥ सुवचोभ्याम् इत्यादिः ॥ एवं चन्द्रमस् शब्द
ः ॥ उशनस् शब्दस्य शब्दः ॥ उशनसः ॥ उशनस् पूर्वसंज्ञस् अन्तस्य सम्बोधने
नो भवति ॥ उशनादिलोपः ॥ उशना ॥ उशनसौ ॥ उशनसः ॥ हे उशनन् ॥ उशनसा ॥ धीन
कर्मसान्तता यन्त अव्ययवाक्यत्वा ॥ हे उशन ॥ हे उशनः ॥ हे उशनसौ ॥ हे उशनसः ॥

॥ ॥अदसग्रहस्य दः॥ यदा स्यादि तिसर्वत्राकारः॥ अदस् इति स्थिते॥ सौ सः॥ अदः
सादकारस्य सौ यत्र सत्वं भवति॥ सनौ॥ अदसः सनौ कारादेशो भवति॥ असौ॥ द्वि
वचने अदस् औ इति स्थिते॥ दस्यमः॥ मादू॥ उत्वउत्वउः॥ अदसा मकारात्परस्य
स्य उत्वं ऊकारो भवति दीर्घस्य दीर्घः कारः॥ अमू॥ बहुवचने सर्वादित्वात् जसी॥ अ
मे॥ अम इति स्थिते॥ एत्व बहुत्वं॥ बहुत्वस्य एत्व कार ईकारो भवति॥ अमी॥ २२
अमुं॥ अमू॥ अमून्॥ मत्वं उत्वं वक्तव्यं॥ टाना स्त्रियां॥ अमुना॥ द्विवचने ह्रीत्वं यत्र ऊका
रः॥ अमूभ्यां॥ अमीभिः॥ अमुष्मै॥ अमूभ्यां॥ अमीभ्यः॥ अमुष्मात्॥ अमूभ्यां॥ अमीभ्यः॥ अ

33

मुष्य॥ ओसि त्वं इत्याद्यवयवस्य आदुकारः॥ अमुयोः॥ अमीषां॥ अमुष्मिन्॥ अमु
योः॥ अमीषु॥ सामान्ये अदसः कः स्यादिविभक्तौ॥ अमुकः॥ इति हसान्ताः पुल्लिंगाः
॥ ॥अथ हसान्ताः स्त्रीलिंगाः॥ तत्र हकारान्त उपानह् शब्दः॥ नहो धः॥ नहो हका
रस्य धत्वं भवति यथासंख्यं॥ वा विरामे॥ दत्वं तत्वं वा॥ उपानद्॥ उपानत्॥ उपान
हौ॥ उपानहः॥ हे उपानद्॥ उपानहं॥ उपानहौ॥ उपानहः॥ उपानहा॥ उपानद्भ्यां॥
उपानद्भिरित्यादि॥ ॥वकारान्तो दिव् शब्दः॥ दिव् औ॥ औ यत्र दिवो वकारस्य औकारादे
शो भवति॥ औः॥ द्यौः॥ दिवौ॥ दिवः॥ हे द्यौः॥ दिवं॥ ॥दिवूर्ग्रह्यां मिय पवाजुकारादेशो

भवति ॥ द्यौः ॥ दिवौ ॥ दिवः ॥ दिवा ॥ डवम ॥ दिव ण इत्यस्य म ऽकारो भवति ॥ द्यु
भ्यां ॥ द्युभिरित्यादि ॥ ॥ नरा कत्व उ नण इ ॥ दिव उ भ्यादि यां निम्न वत ह वत ॥ स्त्रिय
वर्त्तमानयास्त्रिव उ नण इत्था स्त्रि ह वत ह ऽस्य ना वाद्य णौ भवत ॥ सकाव पकाव वत ॥
श्री ततद्गु नादिस्यार्गु भवति ॥ तिस्र ॥ २ ॥ तिसृभिः ॥ तिसृभ्यः ॥ २ ॥ चतस्रः ॥ २ ॥ चतसृभिः ॥ चत २४
सृभ्यः ॥ २ ॥ न तिसृ चतसृ ण इत्था नामि दीर्घः ॥ ऋच्छ मि उवा ॥ तिसृणां ॥ तिसृणां ॥ चतसृणां ॥ ऋ
चतसृणां ॥ तिसृषु ॥ चतसृषु ॥ नरा म्ना मि नण इ ॥ स्वादि ऋसयी र्घः ॥ अस्ता विकावा कावथाय
र्घो भवति भ ह व कावयार्हस य व था ॥ गीः ॥ गिरौ ॥ गिरः ॥ हे गिः ॥ इत्यादि ॥ एवं पूः धूः ३४

वायवः ॥ वकावान्तः समिध् ण इत्था ॥ दत्वं ॥ नत्वं वा ॥ समिद् ॥ समित् ॥ समिधौ ॥ समिधः ॥ हे समि
दित्यादि ॥ हकावान्तः ककुभ् ण इत्था ॥ ककुप् ॥ ककुब् ॥ ककुभौ ॥ ककुभः ॥ हे ककुप् ॥ हे ककुब
॥ इत्यादि ॥ दकावान्ता हल्वायवः ॥ तयो याद्य वस्था याविति सर्वेणाकावः ॥ स्त्रः ॥ इति सत्वं ॥ ऊ
सत्वं वा ॥ अवत स्त्रियां ॥ ऊकावान्ता नाम्नः स्त्रियां वर्त्तमाना याप्रत्ययो भवति ॥ यकावः ॥ ऊ
सिलायार्थः ॥ सवर्णे दीर्घः सह तिदीर्घत्वकावस्तीलि असर्वा ण इ वेत्यन्यं ॥ या ॥ ये ॥ याः ॥
सा ॥ ता ॥ ताः ॥ ता ॥ ताः ॥ तया ॥ ताभ्यां ॥ ताभिः ॥ तस्यै ॥ इत्यादि ॥ एवं ॥ या ॥ ये ॥ याः ॥ तया ॥ ए
ता ॥ एताः ॥ एवं ॥ किम् ण इत्था ॥ का ॥ के ॥ काः ॥ इत्यं स्त्रियां ॥ इदम् ण इत्थस्य स्त्रियामियं भवति

॥ञ्यां॥ञ्भ॥ञ्माः॥ञ्मीं॥ञ्भ॥ञ्माः॥अमुष्योः॥अमुष्या॥अमूषां॥अमुष्मिन्॥ञ्त्यादि॥

॥ ॥चकारान्तस्त्रीलिङ्गः शब्दः॥ अः कुविति कुत्वं॥ वक्॥ वचौ॥ वचः॥ ञ्त्यादि॥ एवं मन्वाच्

प्रत्यचः॥ अचुगर्थ्याति नित्यं वक्तृवचनान्तः स्त्रीलिङ्गः॥ अप्रजसुञ्ति स्थिता॥ सम्बन्धञ्ति दीर्घः

॥ आपः॥ पञ्चस्विति विशेषणं॥ अपः॥ रिः दयाः॥ अपादीनां रकारं पञ्च दत्वं भवति॥ अ

द्भिः॥ अद्भ्यः॥ २॥ अपां॥ अप्सु॥ शकारान्तः स्त्रीलिङ्गः शब्दः॥ दिशा ॥ दिग्॥ दृग्॥ स्पृग्॥ मृग्

ञ्त्यादीनां वसं पदान्ते चकुत्वं भवति॥ दिग्॥ दिक्॥ दिशौ॥ दिशः॥ हे दिक्॥ दिशं॥ दिशौ॥

दिशः॥ दिशा॥ दिग्भ्यां॥ दिग्भिरित्यादि॥ ॥षकारान्तः स्त्रीलिङ्गः शब्दः॥ त्विट्॥ त्विड्॥ त्विः 35

शौ॥ त्विषः॥ ञ्त्यादि॥ आशिषशब्दः॥ सजुषशब्दः॥ स्त्रीलिङ्गः॥ अथ समासेषु शब्दोनवि

शेषः॥ द्विवचनेद्यो डोट जस्च्छा आ वनः स्त्रियामित्यापू॥ दीर्घत्वं विशेषकं कार्यं ञ्ञ॥ य

श्रास्यादूञ्ति दीर्घे द्यो दीर्घोकारः॥ अमूः॥ अमूः॥ अमूया॥ अमूभ्यां॥ अमूभिः॥ अमुष्यै॥

अमूभ्यां॥ अमूभ्यः॥ अमुष्याः॥ अमूभ्यां॥ अमूभ्यः॥ अमुष्याः॥ अमुयोः॥ अमूषां॥ अमुष्यां॥ अमु

योः॥ अमूषु॥ अमूषु॥ ञ्ति हलन्ताः स्त्रीलिङ्गाः॥ ॥अथ हलन्ताः नपुंसकलिङ्गाः

॥ अप्रसज्ञावान्तः शब्दः॥ नपुंसकात्स्यमोर्लुक्॥ अवर्णान्ते॥ वाः॥ वारी॥ वारि॥ २॥ अ

यमञ्ति विशेषणं सम्बन्धं भवति॥ वा॥ वा॥ वार्भिरित्यादि॥ चतुः शब्दः॥ चत्वारि॥

ख्य

क्र्याम् ॥ वन्नापि ॥ २ ॥ वडुत्सु इत्यादि ॥ ॥ नकारान्ताः ॥ भ्रूणहन् शब्दः ॥ भ्रूणहा ॥ भ्रूणहनौ ॥ भ्रूणहनः
भ्रूणहनं ॥ भ्रूणहनौ ॥ भ्रूणघ्नः ॥ हनो घ्नः ... सर्वनामस्थाने ... विसर्गः ॥ भ्रू
णहा ॥ ... ॥ भ्रूणघ्ना ॥ भ्रूणहभ्यां ॥ २ ॥ भ्रूणघ्ने ॥ भ्रूणहभ्यां ॥ भ्रूणहभ्यः ॥ भ्रूणघ्नि ॥ भ्रू
णहभ्यां ॥ भ्रूणहभ्यः ॥ भ्रूणघ्नः ॥ भ्रूणघ्नोः ॥ भ्रूणघ्नां ॥ भ्रूणघ्नः ॥ भ्रूणघ्नोः ॥ भ्रूणघ्नि ॥ भ्रूणहनि ॥ भ्रू ३६
णघ्नः ॥ भ्रूणहसु ॥ नकारान्ताः ॥ ... सिद्धिः ... ॥ ... मत् ॥ सर्वनामानि
॥ त्यदादीनां ... नपुंसकलिङ्गे ... ॥ त्यत् ॥ त्ये ॥ त्यानि ॥ तत् ॥ ते ॥ तानि ॥ यत् ॥ ये ॥ यानि ॥ ए
तत् ॥ एते ॥ एतानि ॥ किं ॥ के ॥ कानि ॥ शेषं पूर्ववत् ॥ ... ॥ ... ॥ ...

३७

इत्यादि ॥ ॥ तकारान्ताः ॥ जगत् शब्दः ॥ जगत् ॥ जगती ॥ जगन्ति ॥ २ ॥ जगता ॥ जगद्भ्यां ॥ इ
त्यादि ॥ ॥ महत् ॥ महती ॥ महान्ति ॥ ... महान् ॥ ... दीर्घः ॥ ... दीर्घत्वं
विधेयं ॥ महान्ति ॥ २ ॥ इत्यादि ॥ ॥ अथ सकारान्ताः ॥ पयस् शब्दः ॥ पयः ॥ पयसी ॥ पयांसि ॥ २ ॥ पयसा ॥ इत्यादि ॥ ...
विसर्गः ॥ अदसः द्विवचने ... ॥ अमू ॥ अमूनि ॥ २ ॥
शेषं पूर्ववत् ॥ इति नपुंसकलिङ्गहसान्ताः ॥ ॥ अथ युष्मदस्मदोः ...
... त्रिष्वपि लिङ्गेषु समानं रूपं ॥ त्वमहं सिना ॥ युष्म

दस्मदोः सिसहितयोस्त्वमहं ॥ एतावादेशौ भवतः ॥ यथासंख्येन ॥ त्वं ॥ अहं ॥ युवां
नौ द्विवचने ॥ युष्मदस्मदोर्द्विवचने परे युवआव ॥ एतावादेशौ भवतः ॥ अ
मौ ॥ युष्मदस्मदोः पर औ अम् भवति ॥ युवां ॥ आवां ॥ यूयं वयं जसा ॥ जसासहि
तयोर्युष्मदस्मदोः यूयंवयं ॥ एतावादेशौ भवतः ॥ यूयं ॥ वयं ॥ त्वमदेकत्वे ॥ ३१
युष्मदस्मदोस्त्वम ॥ एतावादेशौ भवतः ॥ एकत्वे गम्यमाने ॥ अमौ ॥ युष्म
दस्मदोश्शस्यानैत्वममकान्तरिसिद्धयर्थ ॥ त्वां मां ॥ युवां ॥ आवां ॥ यादशस्नवकाराग
सो निर्दीर्घश्च ॥ णत्वनावकाशः ॥ युष्मान् ॥ अस्मान् ॥ त्वन्मदादेशः टनकारे ॥

३८

वटाङ्गुषः ॥ युष्मदस्मदोः ष्टे वन्ते भवति नङ्गि ॥ एतौ तयोः परयोः ॥ त्वया ॥ मया ॥ युवाभ्यां ॥
आवाभ्यां ॥ युष्माभिः ॥ अस्माभिः ॥ तुभ्यं मह्यं ङया ॥ ङे सहितयोर्युष्मदस्मदोः तुभ्यं मह्यं
एतावादेशौ भवतः ॥ तुभ्यं ॥ मह्यं ॥ युवाभ्यां ॥ आवाभ्यां ॥ भ्यसभ्यम् ॥ युष्मदस्मदोः पर
योः भ्यसः भ्यं भवति ॥ सकारान्तकारान्तादित्वज्ञापकार्थः ॥ तेनात्वं न भवति ॥ युष्मभ्यं ॥ अ
स्मभ्यं ॥ ङसिभ्यसाः त्तु ॥ युष्मदस्मदोः परयोः ङसिभ्यसोः त्तुर्भवति ॥ सकारः सर्वादेशा
र्थः ॥ उकारः उच्चारणार्थः ॥ त्वत् ॥ मत् ॥ युवाभ्यां ॥ आवाभ्यां ॥ युष्मत् ॥ अस्मत् ॥ तवममङसा ॥
ङसा सहितयोर्युष्मदस्मदोस्तवमम ॥ एतावादेशौ भवतः ॥ तव ॥ मम ॥ युवयोः ॥ आव

घ

याः॥सर्वादिभ्यः स्मुट् ॥ साम आकं ॥ युष्मदस्मद्भ्यां परस्य साम् आकं भवति ॥ युष्माकं ॥ अस्माकं ॥ त्व
यि ॥ मयि ॥ युवयोः ॥ आवयोः ॥ युष्मासु ॥ अस्मासु ॥ अथ तयोरादेशविकल्पविधिः ॥ युष्म
दस्मदोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्थितयोर्वांनौ वस्नसौ ॥ युष्मदस्मदोः पदात्परयोः स्थाने आदे
शा भवन्ति ॥ कीदृशयोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्थितयोः ॥ तत्रैकवचने तेमे भवतः ॥ द्वि ३८
वचने वांनौ ॥ बहुवचने वस्नसौ ॥ स्वामी ते मे माया परः स्वामी मे संप्रतं गतः ॥ नमस्क
रणं वन्दे ... भवाम् अस्मार्यं ॥ स्वामी वां मकुटा ... दोनाथा वनौ ॥ वाऊवो
दासा दानंदानं नो मधुसूदन ॥ देवा वो भवतात् विष्णुर्नेवका नो जनार्दनः ॥ स्वामी वा

३८

वलवान् ॥ जा स्वामी नाथो जनार्दनः ॥ नमो वां ब्रह्मविष्णुभ्यां ज्ञानं नो दीयतां धनं ॥ सानन्दाः
ः प्रयच्छतु ॥ पच्छमानः ॥ मूढः ॥ खिन्नः ॥ स्वामा मा ॥ अमा समहितया युष्मदः ॥ वामा ...
थ तावाद ... भवतः ॥ यच्छ मित्राम यालीरं यच्छ मामरुहंदर्कं ॥ नाथो ॥ याद्या दावर्ल मा
नथा युष्मदस्मदोर्नैते आदेशा भवन्ति ॥ तव यंगत्रवा वाऊन मतय च्छन्दि गत्रवः ॥ स
म्बोधनपदात् ... यत्र भवन्ति वसाद यः ॥ चादि निपाः ॥ चादि ... नमो ... आदेशा भ
वन्ति ॥ चादिर्निपातः ॥ चादि ... निपातसंज्ञा भवति ॥ च ॥ वा ॥ ह ॥ अह ॥ हि ॥ एव ॥ एवं
॥ नूनं ॥ पृथक् ॥ दिवा ॥ नाना ॥ सद्धि ॥ आङ्कि ॥ यावा ॥ नकं ॥ मृषा ॥ मिथ्या ॥ मिथस्॥

घ अथ ॥ अथो ॥ ध्रुवम् ॥ स्वयम् ॥ उच्चैस् ॥ नीचैस् ॥ स्वर् ॥ अन्तर् ॥ प्रातर् ॥ ह्यस् ॥ अह्ना ॥
शिवम् ॥ उत ॥ सदा ॥ सना ॥ अन्तरेण ॥ अन्तरा ॥ नमस् ॥ अलं ॥ कृतं ॥ अमा ॥ ना ॥ अप्रति
मिथो ॥ ईषत् ॥ किल ॥ खलु ॥ वै ॥ आवत ॥ हणं ॥ सतं ॥ साकं ॥ सार्द्धं ॥ समं ॥ एत ॥ नत ॥ स्व
धाऽऽहुः स्वयमादिभ्यो निपातसंज्ञा भवति ॥ नग्नादिर्विहस्यथे निपात्यते ॥ तस्मिन्नि-
ति तत्र ॥ यस्मिन्निति यत्र ॥ कस्मिन्निति ॥ कुह ॥ कुत्र ॥ क्व ॥ तस्मिन् काले ॥ तदा ॥ यदा ॥ त
कदा ॥ अन्यदा ॥ कदा ॥ तेन प्रकारेण तथा ॥ यथा ॥ केन प्रकारेण कथं ॥ अनेन प्रकारे-
ण इत्थं ॥ तस्मादिति ॥ ततः ॥ यतः ॥ कुतः ॥ अतः ॥ इतः ॥ सर्व्वविभक्तिकस्तसिवक ॥

३७

पूर्व्वस्मिन्निति पुरस्तात् ॥ अधस्तात् ॥ पश्चिमस्मिन्निति पश्चात् ॥ दक्षिणा ॥ हिवस्मिन्निवाप्याला ॥
ः ॥ किमः सामान्ये चिदादिः ॥ कश्चित् ॥ कश्चन ॥ क्वचित् ॥ क्वचन ॥ तदधीनकार्त्स्न्ये
यास्साति ॥ राजाधीनं करोति राजसात् ॥ सर्व्वं भस्म भवति भस्मसात् ॥ ऊर्य्यूर्व्वङ्गीकरणे ॥
ऊरीकृत्य ॥ उररीकृत्य ॥ सद्यआदिः कालनिपात्यते ॥ समानेऽह्नि सद्यः ॥ अद्य ॥ सम्प्रति ॥
अधुना ॥ इदानीं ॥ संप्रति ॥ सांप्रति ॥ पूर्व्वेद्युः ॥ परेद्युः ॥ अन्येद्युः ॥ यदि ॥ यर्हि ॥ तर्हि
॥ सदिति ॥ पूर्वु ॥ ॥ प्रादिरुपसर्गः ॥ प्र ॥ परा ॥ अप ॥ सम् ॥ अनु ॥ अव ॥ निर् ॥ दुर्
दुर् ॥ वि ॥ आङ् ॥ नि ॥ अधि ॥ अपि ॥ अति ॥ सु ॥ उत् ॥ अभि ॥ प्रति ॥ परि ॥ उप ॥ अपू ॥ इ

॥सून्दश॥ सुविन्॥ सूर्यंगण उपसर्गसंज्ञा भवति॥ ॥प्राग्धातोः॥ उपसर्गाः प्राग्धातोः प्रयोक्त
व्याः॥ ॥तदव्ययं॥ तद्धितश्चादिर्गणश्च अव्ययसंज्ञो भवति॥ क्त्वाद्यन्तः॥ क्त्वाकर्तृ
॥अव्ययाद्विभक्तेर्लुक्॥ अव्ययात्परस्या विभक्तेर्लुग्भवति॥ अव्ययानां न च लिङ्गादिनियमः॥
॥उक्तं हि॥ सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु। वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्यय
॥उक्ताव्वल्लिङ्गान्यद्धयास्याधुना लिङ्गविशेषविवक्षायामिदानीं स्त्रीप्रत्ययाः प्रस्तूयन्ते॥ आ
तः स्त्रियामाप्॥ अकारान्तान्नाम्नः स्त्रियां वर्त्तमानादाप्प्रत्ययो भवति॥ जाया॥ माया॥ भ
र्या॥ श्रद्धा॥ माला॥ अम्बा॥ इत्यादि॥ अजा॥ एडका॥ कोकिला॥ बाला॥ शूद्रा॥ नलिका॥

वत्सा॥ त्रिफला॥ ॥क्वाप्यत इः॥ क्वापि अत इः॥ स्त्रियां कापि परे पूर्वस्याकारस्य इकारो भ
वति॥ कारिका॥ पाचिका॥ बहिरङ्गत्वादिति ज्ञापकमवध्यानुपसर्गयाः॥ अपरे च
रुमान्ता नयन्त्यावादादिगा॥ निगा॥ अवगाढावगाढा॥ अपिकानी॥ पिकानी॥ क्वापि वा
॥स्त्रियां कापि परतो वाक्षौ च पूर्वस्य ह्रस्वो भवति॥ वणिका॥ वणीका॥ नदिका॥ नदीका॥
श्रेयसिका॥ श्रेयसीका॥ नीकादीनां भवति वाक्ये यथा ह्रस्वनिषेधः नय तत्स्थानकय
र्यायति नियाता नामसन्तकार्थत्वात्॥ ॥ऋन्नेभ्यो ङीप्॥ नकारान्तादृकारान्ताच्च नाम्न
स्त्रियां ङीप्प्रत्ययो भवति॥ दण्डिनी॥ चक्रिणी॥ कविणी॥ मालिनी॥ ङीपित्वात् स्त्री

पावकद्य॥ वाल्मी॥ पुनी॥ कर्की॥ हसी॥ उद्यमवी॥ ॥ अथ लायः॥ ॐ षु अष्य या॥ नद्य
लाया रुवति॥ स्तनयकात्रवयम॥ ञ्चितः॥ अकार टकार डकारं पृकारानुवन्धाच्छ्रि ॐ
यामीप्रत्ययो भवति॥ अवबाकी॥ टकुनवनी॥ डगोमनी॥ मरुवन्नी॥ पठकी॥ ॐ
ख्य षा दितः॥ नदादेः॥ नदादेर्गणात् स्त्रियामीप्रत्ययो भवति॥ नदी॥ गौरी॥ गौतमी॥ ४१
चउथी॥ यज्ञमी॥ पीवरी॥ गर्वरी॥ ॐ यादितः॥ ॐ इन्द्राद्यवाणीप॥ ॐ इन्द्राणी॥ रुद्राणी॥ नृ
डाणी॥ ॥ ॐ भ्रमादाव युणघ्र॥ त्रयी॥ पुथागव॥ शूद्री॥ गणकी॥ चकारो॥ गौ
पालिकाद्येन॥ जातेरचा यघात॥ जातिवाचिनः यकारोपधादकारान्तात् स्त्रिय
४१

मीप्रत्ययो भवति॥ मृगी॥ महिषी॥ शूकरी॥ हंसी॥ कुक्कुटी॥ ब्राह्मणी॥ अयकारोपधा
क्षयहणात्॥ क्षत्रिया॥ वैश्या॥ पयनवयोवाचिनः॥ ईः॥ वयो वाच्यः॥ कुमारी॥ कि
शोरी॥ कलभी॥ प्रहन यवा प्रथम ग्रहण॥ द्वन्द्वा बहु विधौ॥ अूग्रहण क्लिगुठ॥ स्व
शाद्वा॥ स्वाङ्गवाचिनो वा स्त्रियामी प्रत्ययो भवति॥ सुमुखी॥ मृगाक्षी॥ तन्वङ्गी॥ वा
ग्रहणान्त्यम्भवनी॥ कल्याणक्रोडा॥ क्रियालभवकेना॥ मृणालभुजा॥ स्वरूर्क्षाद्ध
न॥ कद्रिक्तात्रा दकरीय वा वकनीय वा वकद्यः॥ अङ्गुली॥ अङ्गुलिः॥ धूली॥ धू
लिः॥ अजी॥ अजिः॥ जूककिनिविशेषण॥ क्रतिह्नि॥ वशमन्वाद्य॥ मन्वाद

र्ण्णा ७ स्त्रियामी प्रत्ययो भवति ॥ त्रिकाराद्यणन्त्या ॥ मनायी ॥ वृषाकपायी ॥ चक्रा
मन्नभगनीवा ॥ मनावी ॥ मनुः ॥ अग्न्यर्कुसीद्योः ॥ अग्नायी ॥ कुसितायी ॥ यत्वादयः
णद्धानियात्यन्ते ॥ पत्नी ॥ अन्तर्वत्नी ॥ अर्द्धवत्नी ॥ असिक्नी ॥ सखी ॥ युवती ॥ प्र
श्रु तीच्यादयः ॥ दावगणद्धानिर्यवक्तृवचनात् ॥ पुल्लिङ्गः ॥ ॥ वोतोगुणा ७ ॥ उकारा 42
न्ताद्गुणवाचिनो वा स्त्रियामी प्रत्ययो भवति ॥ पट्वी ॥ पटुः ॥ मृद्वी ॥ मृदुः ॥ तन्वी ॥
तनुः ॥ सद्वी ॥ सद्गुः ॥ ॥ ऊङुतः ॥ उकारान्तादूप्रत्ययो भवति स्त्रियां ॥ कुरूः ॥ वामोरू
ः ॥ ॥ यूनस्तिः ॥ युवतिः ॥ ब्रह्मनामलात्यादयः ॥ आवन्तादायः ॥ तिमिलाय

42

शाः ॥ एवं काञ्चनमयः ॥ पल्लाशः ॥ पूर्ववद्रूपैनेयं ॥ इति स्त्रीप्रत्ययः ॥ ॥ अथ विभक्त्य
र्था निरूप्यन्ते ॥ लिङ्गार्थे प्रथमा ॥ धातुप्रत्ययातिरिक्तमर्थवच्छब्दरूपं लिङ्गं तदर्थ
मात्रे सन्मात्रे प्रथमा विभक्तिर्भवति ॥ लिङ्गमुदयापि प्रथमा ॥ इति कश्चित् ॥ ॥
तत्सद्ब्रह्म ॥ नवविधिवनाजतराजा ॥ नाथ्याकुमारी शाब्दूयत ॥ बाउय तउवेवयाल
श ॥ ब्राह्मस्कन्दामलग्नवाणो ॥ सन्दिसन्द्रः कियन्तः ॥ कुमारा ॥ गवसन्ध्येन शाब्दूयेन्तव
मानका ॥ उगीयन्तेय गीतक्षमभिरुग्च नूजाङ्गिता ॥ ॥ आमन्त्रणे च ॥ अहि
मुखीकरणेऽर्थेपि प्रथमा विभक्तिर्भवति ॥ भोभसद्बवर्ग्गे विन्दुप्रसीदयरभ्य

श्री

न॥कूमा यो स्वेव मासा॥ अद्भ मर्ध्व राक्ष पख्विनः॥ ह्रासमाराम स्तेसू सू गेस ॐ त्यन ङ्ग
गद्धानि याख्य क्ष धि विषय॥ कमद्य रादू नावाक्षु स्तेसस्तुर्ये नमास्तुन॥ ऊूधी घरा
मस्त्रा क्ष धानया धाः स्व द्य स्मर्व॥ लभाः का र्थ कर्तृ साधनया द्यनयाध विस्तेः
माव धेमम्व स्व ध्वाधव राव याः॥ लघा विरक्त्या द्विती याद्यानस्व थे पूरवक्ति॥ का
र्थ कर्म कावक्ष॥ डत्या ध्रुजू धू मक्ष र्थ विका र्थ वज्ञि तीयाविरक्ति र्डवति॥ कर्टक था ङ्ग
तिकाव्रकाव्रूयं घस्रातिना कू सः॥ वाङ्क प्राप्ता निधर्म्मि स्व सामयाः॥ सूरि सर्व नसाः कार्या
धितुपर्या धिस्रा॥ स्त्रिय॥ द्विती याप्र ति ताक्ष पूनना॥ स्वधाधि दश्चान॥ सूरिता स्त्रामेन ४२

४३

दीवह नि॥ सर्वनाप्रा मंतवधा दस्त्र क्षु॥ धिरुदेवद्ध्ति॥ डपूर्ध्वपविपूव रि तं योजका
ः यनक्ति॥ सूध्व ध्व स्त्रमं निधिः॥ सूध्व धिस्त्रमं तीथी॥ सू ध्व धि द्यायं गस्त क्ति सूगः॥
समया स्त्रर्मग क्तहनः॥ निकषाप्रा मं रुलंयाप्र्घ॥ प्रति स्त्रर्मपद्धा नः॥ कालाधूता र्त्ने व ङ्ग
कर्याधि॥ मासमधीत॥ क्राण यद्धतः॥ ॥ कृतवि प्रधान क्रिया प्रथसाधनं वो॥ द्वि ङ्ग
यासिद्धपकान क्षकवणे थे तृतीयाविरक्ति र्भवति॥ रितः गणवण नाभण नावणे
लाक नावणः॥ कृवायेण विधी शुधि वानर्य यूद्र भयतः॥ ॥ दानयाध संप्रदान
कारक चतुर्थी॥ ब्रदविद गाव्दयाति॥ स्वागायकन्यां ददाति॥ विस्लेषावि रागस्कृत्य ।

श्री

इवधिथलतयाजूथलगयावाविवक्तिनम्हगायावानयङ्कमी॥धावता इन्धाथयत॥ह्वस्तजू
वतवतिगङ्गा॥सम्बंधेवष्ठी॥मवाङ्कः धूनूथाङ्कयः थिगवन न्युखूजनी॥गुद्रुणं ववनंयथ
कवीनां वसवद्धयः॥जूधाव सक्मी॥जूधावमधिकवणं॥वद्विधमधिकवणं॥जोयल्लेजु
थिकं॥मामीयिकं॥जूहिद्यायकं॥वेवयिकं॥नेमिलियकं॥जोयद्याविकंथति॥कठगल
कुमाथामीवटगावः मूलगवगा॥तिलमूवि अवपालेद्दयिक्ला नामर्तयवं॥सूद्धमनन्त अलङ्
धीथा: सुल्याप्रकृणीगलं॥ठावः क्रियालक्षणनगायिसक्मी॥वमेतिधं वृश्चीवजूयालः॥यरङ्
वीगुमालिनियतितायाम्ति॥भिनामरुवममगनिर्द्धाखणस्वाम्याविद्य॥वंतावधिथगेद्विलाया

५५

आविकथारवक्ति॥विनायार्थमर्वरूलति॥जून्तथणाङ्कीणीकिंजीविमन॥जून्तवा
थाविरक्त्थीरवक्ति॥वर्मा॥मद्विवाथियवाप्रजं॥मरुसहणमाकंसार्द्धसमथा
गनूतीथा॥सहशिष्ठणगमागुनूः॥सहगणेवाभगुण॥साकंनयनायाँग्लक्ला यः
न्ताः॥सार्द्धथनिशिङ्कुनः माधूः॥ममंवन्धुगोधिमागुनूः॥ ॥नमःस्वमिम्हाङ्गास्वधा
इलंवषथाग वन्दुर्था॥नमानावायश्माय॥स्वस्तिवाङ्क॥मामायस्वाहा॥पितृस्यःस्वधाः
॥मूलंमल्लामल्लाय॥वषतिन्द्राय॥मनथागेवजुमी॥मगङ्लानाव मूकिः॥जूथागृहा
द्विहावः॥निर्द्धावणेवष्ठी॥निर्द्धावणक्रियागुणजातिभिः॥ममूदायाम्युथक्कवणेत

४४

घ

ग्वष्ठी॥ क्रियायत्नाणां हेतुवन्दा नाग्र कः॥ प्रेष्ठः॥ गवां कृष्णा गोषु संपन्नक्षीरा॥ उ
त्तमां गुणेन नमस्कारिया॥ ॥स्वाम्यादियोगे षष्ठी सप्तमी च॥ गवां स्वामी गवा
मधिपतिः॥ कर्तृनिकार्ययोः कर्तरि कर्मणि च षष्ठी॥ कर्तृकार्ययोश्च षष्ठी भवति कृद्यो
गे॥ कृदन्तेन प्रयुज्यमाने॥ शास्त्रस्य कर्ता नयनस्य श्रवणं॥ स्वामी वक्तव्ये षष्ठी
मातृस्मरति॥ मातरं स्मरति॥ हेतोस्तृतीया पञ्चमी च वक्तव्या॥ धनेन धनाद्वा हेतु
हेतुना वसति॥ ज्ञानाद्धि मुक्तिः॥ अपवर्गे पञ्चमी॥ शीतादिभ्योऽपि॥ ग्रामात् ग्रामं गच्छति॥ षष्ठी हेत्वप्र
योगे॥ कस्य हेतोर्वसति॥ स्तोकं स्तोकेन तृतीया॥ लिङ्गपूरणे पश्यति॥ अस्मा नङ्ग ४५

मसा नरुणपश्यति॥ येनाङ्गविकारः॥ येनाङ्गेनाङ्गिनोऽङ्गविकारो लक्ष्यते तस्मा
त्तृतीया विभक्तिर्भवति॥ अक्ष्णा काणः॥ पादेन खञ्जः॥ जनिकर्तुः प्रकृतिः
॥ जायमानस्य कर्तुर्या प्रकृतिस्तस्या अपादानसंज्ञा भवति॥ अपादाने पञ्चमी
॥ यस्मात्प्रजाः प्रजायन्ते तद्ब्रह्म॥ आङ्कादियोगे च॥ आ पाटलिपुत्राद् वृष्टो दे
वः॥ आमर्यादाभिविध्योर्विकल्पः॥ संयमार्थकर्मणि च धर्मेनवा धर्माय संयमः॥ धर्मात्मा
कामं मन्त्री धनं धनाय गच्छति॥ ॥कृत्वादियोगे च॥ कृत्वा यज्ञानि॥ मित्राय
कुप्यति॥ गुणः स्वः सूयति॥ श्लाघ पञ्चमी वक्तव्या॥ हेत्वर्थे प्रयुक्ता॥ निमित्त

त्कर्म्मधारयः सप्तमी वक्तव्या ॥ चर्म्मणि द्वीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरं ॥ वालेषु
चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः ॥ विषयार्थे ॥ तत्त्वे बुद्धिः ॥ षष्ठीसप्तम्यावना
दरे ॥ वदन्तं नाकर्ण्य गतः ॥ शौच ॥ वक्तृषु साधुषु वदत्सु पितृषु यमाश्रया निर्म
धूमार्ग्गेण ॥ वदत्सु साधुषु निवारयत्सु पितृषु यमनाश्रया यमाधूमार्ग्गेण ॥ मा ४६
तापित्रोरनादृत्य प्रव्रजति पुत्रः ॥ अन्याः के प्रथमा ॥ यदि कर्त्ता त्यादन्तैरुक्ता
तत्कर्त्ता थाकं भवति तदा प्रथमा यथा कर्त्ता ॥ घटः क्रियते ॥ कटः कार्यः ॥
छन्दसि यादि सेवते ॥ दध्ना उपहरति ॥ पुनस्तु वक्ष्यमाणः ॥ नेष्यामि विभज्य ॥

॥ इति विभक्त्यर्थप्रक्रिया ॥ ॥ अथार्थवद्विभक्तिविशिष्टानां पदानां समासो निरूप्य
ते ॥ समासश्चान्वर्थनामा ॥ नामानि समस्यन्ते यत्र स समासो भवति ॥ चशब्दार्थे द्वि
धायि ॥ तत्र राज्ञः पुरुषः तत्पुरुषो भवति ॥ स च षड्विधः ॥ अव्ययीभावस्तत्पुरुष
द्वन्द्वो बहुव्रीहिः कर्म्मधारयो द्विगुरिति ॥ पूर्वपदप्रधानोऽव्ययीभावः ॥ द्विगुत
त्पुरुषावुत्तरपदप्रधानौ ॥ बहुव्रीहिरन्यपदप्रधानः ॥ द्वन्द्वकर्म्मधारयावुभय
पदप्रधानौ ॥ तत्र क्रियासम्बन्धादुभयपदप्रधानो बलवान् ॥ एकपदप्रभृतिकस्यापि भ
वति एकविभक्तिकत्वं समासप्रयोजनं ॥ अधिकारः ॥ इति स्त्रीलिङ्गद्वितीयैकवचः

न शूप्र॥ स्त्रियमधिकृत्य भवतीति विग्रहः॥ अव्ययपूर्वपदार्थसमर्थकः॥ पदसमुदायो विग्र
हावाक्यमितियावत्॥ कृतसमासस्याव्ययस्य पुंस्त्वं नियामात्रकः॥ पूर्व २ अव्यय ३ अव्ययीभावः॥
अव्ययपूर्वपदमित्याद्य च यः॥ स अव्ययीभावसंज्ञितः समासो भवति॥ इति समाससंज्ञा
यां॥ समासप्रत्ययस्य॥ समासे वर्त्तमानाद्यादि लक्षप्रत्ययस्य च यस्य लुग्भवति॥ यथा
लुक्॥ नामसंज्ञायां स्यादि द्विलक्षि॥ सुधि उपसि इति स्थित॥ मनपुंसकं॥ अव्ययी
भावान्नपुंसकलिङ्गं भवति॥ नपुंसकत्वाद्ध्रस्वः॥ अव्ययीभावान्न स्यादिविलक्ष
लुग्भवति॥ सुधि स्त्रिषु गृहकार्यं॥ नावमतिक्रान्तमतिविकूलं॥ नावमतिक्रान्तम्

४७

अतिनु जलं॥ कृष्णाद्य गेसन्ध्यकवाणस्मिकानाकानीवक ओ॥ यथामातृष्व॥ यथा ग
ह्या ३ सा दृष्ट्या वर्त्तमानः समस्यते॥ गंकि मनतिकस्मात्कथा मीतियथा गंकि॥ अत्
३ मनतः॥ अकारान्तादव्ययीभावान्नस्यादिविलक्षणस्य लुग्भवति॥ अतिवर्जयित्वा
॥ कुम्भस्य समीपे उपकुम्भं वर्त्तते॥ उपकुम्भं पश्य॥ वाटाश्वाः॥ टाङि इति तथा वामल भव
ति॥ उपकुम्भेन कृतं॥ उपकुम्भेन कृतं॥ उपकुम्भं देहि॥ उपकुम्भादानय॥ अनतः इति
विशेषणं॥ उपकुम्भात् सुम्न भवति॥ उपकुम्भं निधेहि॥ अवधारणार्थे यावतित्वा॥ या
वन्तमन्त्रानितावतावान्नामन्त्रयस्व तियावदमत्रमामन्त्रयस्व॥ मक्षिकानाम

छ

भावो निर्मक्षिकं वर्त्तते ॥ अमाद्यौ तत्पुरुषः ॥ द्वितीयाद्यन्तं पूर्वपदस्थितं नाम तत्पुरुष
संज्ञकः समासो भवति ॥ ग्रामं प्राप्तः ग्रामप्राप्तः ॥ धान्येन छिन्नं ॥ धान्यछिन्नं ॥ यूपाय
दारु यूपदारु ॥ वृकेभ्यो भयं वृकभयं ॥ राज्ञः पुरुषः राजपुरुषः ॥ अक्षेषु
शौण्डः अक्षशौण्डः ॥ कचिद्विषमाद्यन्तस्यापवादः ॥ अहिंसा गिरिः ॥ तत्पूर्वैः समासक
विधिकपदार्थे नलुप्तः ॥ गतवर्णः ॥ आम्रवर्णः ॥ धानश्चवा ॥ सूनयार्णः ॥ सूनयानी ॥
नञ् ॥ नञ् पूर्वपदस्थितं नाम तत्पुरुषो भवति ॥ न ब्राह्मणः ॥ अब्राह्मणः ॥ ना ॥ समा
समस्तेन नञः क्वचिद्भवति ॥ नाकापिवर्ज्जं ॥ अनुलब्धं ॥ समासमसमस्तेन ॥ अ ४९

नादयो भवतिस्वरपरे ॥ अश्वादयो इन्द्रः ॥ धर्म्मविनुद्धात् इधर्म्मः ॥ प्रकृतिर्भावाः
प्रकृतमिति ॥ तद्वच्चाद्विवृद्धवृत्तपदलावनकवर्त्तते ॥ चार्थे द्वन्द्वः ॥ समुच्चया
न्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः ॥ तत्र परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मिन्क्रियायां समु
च्चयः समासो नास्ति ॥ यथा ईश्वरं गुरुं च भजस्व ॥ अन्यतरस्य आनुषङ्गिकत्वे अन्वा
चयः समासो नास्ति ॥ यथा भिक्षामट गां चानय ॥ मिलितानामन्वय इतरेतरयोगः समाहारश्च द्वन्द्वः
समासो भवति ॥ द्वन्द्वे इल्पस्वरप्रधानकारणान्तानां पूर्वनिपातो वक्तव्यः ॥ यथा प्लक्ष
न्यग्रोधौ ॥ एकार्थः पितामहश्चेत् ॥ अग्निश्च सोमश्च अग्नीषोमौ ॥ होता

ऽरान्यस्वरान्तु स्यात्स्त्रौ॥ स्त्रीव पूर्वमयस्त्रीपूर्व्वो॥ भवच्छस्त्वयि त्वच्छब्दवच्छयि तौ
दवन्ताव्ययौ॥ पूर्वपदस्यादीर्घो वक्तव्यः॥ अ[illegible]गीभामी॥ इन्द्राः क्वहस्यति॥
ऊग्यादः सामादीनां अलुग्वक्तव्यः॥ इतनवतन्यागे समासान्ते वा॥ ॥वक्तव्यश्चावा
वा समासान्ते वक्तव्यः॥ गगा स्वकूगा स्वपलाग॥ स्वगगकूगपलागः॥ गगकूगपलागी॥ अन्या
दीनां विरहिकिलाय पूर्व पदस्य समासाभावक्तव्यः॥ अश्यान्यौ॥ पदस्यार्थो॥ नकत्व द्विगुद्वन्द्वौ तत्पु
रुषद्विगुद्वौ नपुंसकलिंगौ भवतः॥ संख्यापूर्वो द्विगुः॥ संख्यापूर्व्वः समासो द्विगुर्भवति गयः॥
समाहारे अकारान्तः पूर्वो द्विगुः॥ समाहारार्थे द्विगुः समासो भवति॥ तस्मात् स्त्रीत्वं न्त्वादी पूर्व्वयेर

वति॥ पञ्चूलायः॥ पञ्चानां ग्रामाणां समाहारः पञ्चग्रामी॥ पञ्च पत्र्यः॥ समाहारे इति पञ्च
ऋषयः॥ पञ्चानां गवां समाहारः पञ्चगवम्॥ नपुंसकत्वाद्ध्रस्वत्वं॥ इति द्विगुः॥ बहुव्री
हिरन्यपदार्थे॥ अन्यपदार्थप्रधानाः समासो बहुव्रीहिसंज्ञको भवति॥ बहुधनं यस्य
सो बहुधनः॥ यस्य प्रधानस्यैकदेशो विशेषणं तथा अन्यपदार्थः स तत्पुरुषः स द्विगुः इति
॥ बहुव्रीहिः॥ लम्बौ कर्णौ यस्य स लम्बकर्णः॥ बहुव्रीहौ विशेषणस्य पूर्वनिपा
तो वक्तव्यः॥ चित्रा गावो यस्य स चित्रगुः॥ कर्बधनं यस्य स कर्बधनः॥ बहुव्रीहौ अधीन
॥ चक्रं पाणौ यस्य स चक्रपाणिः॥ प्रजा मध्यान्मूर्खा॥ सुप्रजाः॥ दुर्मेधाः॥ धर्म्मीय

ल

नु सुधर्म्मा । दृयवती गावो यस्य सदृयवद्गुः ॥ अन्यार्थो ॥ स्त्रीलिङ्गस्य गौणार्थवर्त्त

मानस्य ह्रस्वो भवति ॥ यथा ॥ समासे मानाधिकरणे । पूर्वस्य स्त्रीगस्य पुंवद्भ

वति ॥ यथा ह्रस्वायीया निवृत्तिः ॥ ग्रहणं कल्याणी प्रिय ॰ याद्योन भवति ॥ गो॥

॥ गो गस्यान्यार्थवर्त्तमानस्य ह्रस्वो भवति ॥ यथा ॥ चित्रगुः ॥ सर्व्वास्तु ७०

ग्राद्या दिपूर्व्वपदस्य ह्रस्वस्य लोपो वक्तव्यः ॥ सकर्म्मकादीयस्य सकर्म्मकाणो ॥ गो ॥ इन्द्रे

यादीयस्य समूधा ॥ ग्राद्या वा ॥ गसादी स्वस्वयप्रयदा सगस्य वक्तव्यः ॥ द्विपदः ॥ द्वि

मदा द्विपद्मा मित्यादिः ॥ टाजकाः ॥ समासस निष्ठ भूतक ॰ रथस्य प्रत्ययो भवति ॥ ना वा ॥

७०

नान्तस्य ॰ ल्लोपो भवति यका न स्वस्य वाग्रहणं ॥ क्वचिन्न भवति उपधायास्त्वस्य

॥ अङ्गाम सर्व्वमहाशुन्द्रः ॥ कवीनां राजा कविराजः ॥ टकारानुबन्धश्चीवर्थः ॥ कविराजी

॥ वाकृवमनस्य वाक्मनसं ॥ दक्षिणस्याः दिशि यन्तु ॥ दक्षिणपथः ॥ अहोरात्रं ॥ द्विरात्रं य

ज्ञपाः ॥ वहवा राजानो यस्यां नगर्यां साबहुराजानगरी ॥ अन्टिस्वाय ह्रस्वङ्गावतः

स्त्रियामित्यादि ॥ वहवः कर्त्तारो यस्य सबहुकर्त्तृकाया गः ॥ ॥ व्याघ्रः पूर्व्वराजपूर्वं ॥

कर्म्मधारयस्तुल्यार्थो ॥ पदद्वयस्तुल्यार्थे नकार्थनिष्पत्तिः कर्म्मधारय समासो भवति ॥

नीलञ्च तदुत्पलञ्चेति नीलोत्पलं ॥ रक्ता चासौ लता च रक्तलता ॥ यमासमहर्सति नसाङ्

सद्विसमानाति वयः ॥ श्वसो क्का किलद्य पूस्का । किलः ॥ पुंसस्थ संयोगः ॥ श्लोघावक्तुं
श्चानां स्त्रस्वक्ता समासः ॥ प्राक् द्वयस र्थस्य नास्य क्रदक्ष नसहसमासस्त्यू पूर्वाक
वति ॥ प्रवादः ॥ कृष्ट कावः ॥ सहार्थः ॥ सादिः ॥ समास सति सहादीनां साधिकवति
५५ ॥ मयूरः ॥ सङ्गच्छ ॥ सम्यच्छ ॥ तिर्यच्छ ॥ कुत्सित र्थयोः कास्क पूर्वपक यादयः ॥ कु ५१
त्सितार्थकदन्तं ॥ स्त्रीयदथे कदुष्णं ॥ कोष्णं ॥ कवोष्णं ॥ पुनः कुत्सित कालवनं ॥ पूर्व
पवा ॥ कापुरुषः ॥ कुपुरुषः ॥ यदक्त्यदः ॥ आत ॥ आतप ॥ आट ॥ अपवदन्तं ॥ दपृ
पगश्च सूपवर्षभूत न यवाद पूर्वं वा ॥ वृहस्पतिः ॥ मदश्ववस्तः ॥ आवाहसी ॥ अ

५१

ह्रतिगणोयं ॥ अलुक्कचित् ॥ क्वचित् समासस्यात तद्धितः पर्यविलक्क न लुग्भवति ॥ कृष्ण
त्मुकः ॥ स्त्रीकात्मुकः ॥ अनूथानि न च ध्यय पृथानिः ॥ डवसिलामा ॥ दिस्पृकः ॥ क
ण्ठेकाल ॥ वावायुक्तियादिगणे दण्डः ॥ यश्चात हवनम्यादि ॥ गणे कयाथिवादीनां मिश्र
पदलोपावक्तव्यः ॥ गणे कप्रियः पार्थिवः ॥ गणे कयार्थिवः ॥ देवः पूजकः ब्राह्मणः ॥ देवब्रा
ह्मणः प्रियह्नतिमूर्ख ॥ अथ द्वन्द्वः ॥ द्वन्द्वसमासे क्वचिदादिपदस्य लोपो भवति ॥ वक्त
व्यद्विकल्पः ॥ इतिक्वचित् ॥ मातापितरौ ॥ पितापितरौ ॥ श्वश्रूश्वशुरौ ॥ श्वश्रूश्वसुरौ ॥ दुहितावत्
पुत्रश्च पुत्रौ ॥ मतो द्वन्द्वः ॥ द्वन्द्वसमासपूर्वपदस्य अकारस्याकारादेशो भवति ॥ मा

घ

तापितयोः॥ द्वन्द्वसञ्ज्ञादिर्भवा॥ वहुव्रीहिर्यत्र समासः॥ वहुव्रीहिर्यत्र॥ वैयाधिकरण्येन वहुव्री
हिर्मध्यपदलोपश्च॥ कुमुदस्य गन्ध इव गन्धो यस्य स कुमुदगन्धिः॥ गन्धादिकारस्य॥
हंसस्य गमनमिव गमनं यस्याः सा हंसगमना॥ दिक्संख्ये संज्ञायां॥ एकसंख्या गम्य
संज्ञायां विषये पदद्वयं तुल्यार्थे समस्यते॥ अविग्रहो नित्यसमासः॥ अन्ये स्वपद
विग्रहा यि॥ दक्षिणाग्निः॥ सप्तर्षयः॥ इति समासप्रक्रिया॥ ॥ अथ तद्धिता नि
रूप्यन्ते॥ अपत्यार्थे॥ नाम्न इञ् अपत्यार्थे अण् प्रत्ययो भवति॥ उपगोरपत्यं पुमान् इति वाक्ये
॥ उपगोरपत्यं इति स्थिते॥ समासप्रत्यययोर्विभक्तिलोपः॥ णकारो वृद्ध्यर्थः॥ आदि

52

स्वरस्य ञ्णिति वृद्धिः॥ स्वराणां मध्ये आदिस्वरस्य वृद्धिर्भवति॥ ञिति णिति प्रत्यये तद्धि
ते परे॥ उकारस्य औकारो वृद्धिः॥ वाऽचि अवादेशः॥ उकारस्य ओकारस्य अव भवति
यि इकार स्वरे परे॥ औपगवः॥ वासिष्ठः॥ गौतमः॥ मृडस्यापत्यं॥ मातृग इत्ये ऋकार
स्य उ भवत्यणि परे॥ पञ्च मातृणामपत्यं पाञ्चमातुरः॥ अत इञ्॥ अकारान्ता
न्नाम्न इञ् अपत्यार्थे इञ् प्रत्ययो भवति॥ यस्य लोपः॥ दैवदत्तिः॥ एवं दा
शरथिः॥ आयनण्यञ्स्त्रियाम्॥ गर्गादेर्यञ्॥ जितीति स्त्रीयतिर्यञ्॥ गार्ग्यः॥ गर्गादेर्यञ्॥ स्त्री
लिङ्गे यि दृषदाद्यः॥ आयन॥ नडायनः॥ नीयां॥ इत्यादि प्रत्यया भवन्त्यपत्यार्थे

४५ ।।गार्ग्यः।।वात्स्यः।।नाडायनः।।चारायणः।।आमुष्यायणः।।आत्रेयः।।काथयः।।ग
जयः।।मोढयः।।यौगन्धरीयः।।माहृषायः।।काश्किन्धीलिङ्गादणपि।।लोमः।।
सुवर्द्धस्य कृति।।अपत्यःइडत्यन्तस्यप्रत्ययस्य बहुत्वे सति क्वचिद्दृषि विषयत्वे लु
ग्भवति।।गर्गाः।।अत्रयः।।विदर्भाः।।यद्वा यदमर्थो।।दवानार्थेः दमर्थेचाकाःप्र
त्ययालुग्भवति।।ञ्चाद्वतायस्थेति लुङ्कृविः।।सौमित्रिः।।जम्भाद्देवदत्तार्थमिदंदेव
दत्तवस्तु।। ।।क्वचिद्बध्यः।।क्वचित् पूर्वपदात्परपदाद्यान्वृद्धिर्भवति।।आग्निमारु ७३
तंकर्म।।सारान्दे।।सौगन्धी।।अपत्यःवरःनूवकःवृः।।णिना वा।।उकाःप्रत्यया वि
७३

धयान्तः।।णिनावालुग्भवति।।अङ्गोऽग्निशालासाऽत्तःरागिवः।।तस्यापत्यन्तुवाञ्ज
गर्वी।।अञ्जगर्ववा।।कुमुदस्य गन्धःवं गन्धोयस्येति कुमुदगन्धिः।।उपयः
दगन्धादिकार्यं वक्तव्यः।।तस्या अपत्यं स्त्रीत्वे कौमुदगन्ध्या।।कुमुदन्ध्यावा।।अ
वतःस्त्रियामित्यायू।।वसुबन्धोरपत्यं स्त्री।।वसुबन्धोः गानः।।विष्णुमित्रदेउ
विष्णुवं।।गोमिन्दं।।गर्ग्यं।।कुन्नायज्ञिकल्यं।।तदीयं।।मदीयं।।अदुवस्त्रलाघाय
यो।।उत्सः।।उत्तीयः।।अनासुपदकाः।।अनुदीयं।।अनुज्जनीयं।। ।।कानकाल
क्रियायुक्ता।।कावकादव्यापनयोऽवति क्रियायुक्तं वर्त्तविकर्मणि अहिधेयः

च

कुङ्कुमेन रक्तं वस्त्रं कौङ्कुमं वस्त्रं ॥ मथुराया आगतो माथुरः ॥ ग्रामीणश्च ग्राम्यः ॥ ध्रुवं वद
तीति खीनय ॥ धूर्त्यः ॥ कनयका ॥ कण्ठीन ॥ य ॥ क ॥ ईयत प्रत्यया भवन्ति ॥ र
वाद्यर्थे पूर्णिमा तुरेषां वै कालिकं ॥ कषुटे भवः ॥ काषुटिकः ॥ कषुटिकः ॥ ग्रा
मादागतस्तत्र जातो वा ग्रामीणः ॥ ग्राम्यः ॥ मधीचीनः ॥ तिरश्चीनः ॥ यत्ला यद्य ॥ कन्या
या भवः ॥ कानीनः ॥ पौषीनः ॥ ईयावा ॥ कण भवः ॥ कणियः ॥ कात्रः ॥ शुकियं ॥
ङ्खियं ॥ आक्रिकः ॥ आह्निकः ॥ वेद भवा ॥ वैदिकी क्रिया ॥ ॥ क्रिकः ॥ यतने ॥
किमाद्यनद्यादि वाद्यर्थे यन्तो यतयोर्भवतः ॥ कृपणः ॥ कृपणः ॥ ५५

तत्रत्यः ॥ यूयं तनः ॥ सर्वातनः ॥ अस्तनः ॥ स्वार्थे पि उका ॥ प्रत्यया स्वार्थे पि भवति
॥ देवदत्त एव देवदत्तकः ॥ चन्द्राय एव चन्द्रकः ॥ श्वाउर्दधु ॥ चाव एव चावकः ॥
अणीनयार्यष्मदस्मदा स्तु युष्मका स्मिकतः ॥ तावकं ॥ मामकं ॥ तावकीनः ॥ मामकीनः
॥ यौष्माकः ॥ आस्माकः ॥ यौष्माकीनः ॥ आस्माकीनः ॥ बहुलं ॥ उत्पत्सादि स्वार्थे
वत्प्रत्ययो भवति ॥ वत्स वत्सरवं ॥ घटवत् ॥ पटवत् ॥ भवतस्तु यणः ॥ गुणद्यावृत्ते
लिनिमित्तं भावकर्मणि न भाव इत्यर्थे तत्वयण्स्त्वतः प्रत्यया भवति ॥ ब्राह्मणस्य भावो
ब्राह्मणता ॥ समाहत्य तावत्सुणघ्र ॥ जनता ॥ जनता ॥ ता क्रमो नित्यं स्त्रीलिङ्गत्वाद्

प

यु॥ ब्राह्मण्यं॥ ब्राह्मण्यं॥ सौमनस्यं॥ [illegible]स्यं॥ वैदुष्यं॥ कर्म्मण्यपि ष्यञ् वक्तव्यः॥ ब्राह्मण
स्य कर्म्म ब्राह्मण्यं॥ याज्ञ॰दं कर्म्म वाडवं॥ वाडव्यं॥ नाम्नि टिलोपः॥ लोहिताद्यङ् डिडि-
मन्॥ लोहितादन्नावः थे॰ इमन् प्रत्ययो भवति॥ म॰ति॰॥ लोहितिमा॥ अणिमा॥ पृ-
व॰ मनि॥ पृथ्वादिभ्यश्च॥ भवति॰ मनियच॥ प्रथिमा॥ नञ्ञव॰ ॥ विग्रहः॥ वड॰-
डाक्षोधाक्षयवडाः॥ वडामेंदुत्यचामिमाधीनां मिकानस्यालोधा भवति वडास्माना॥
भवाद्यण्॥ भमा॥ अस्य थे मतुः॥ नाम्ना[illegible] थे मतुप्रत्ययो भवति॥ स्यास्मिन्वास्यु
धो डकारानुबन्धनार्थः॥ अन्त्यभाः॥ गोमान्॥ श्रीमान्॥ गोमती॥ श्रीमती॥ ५५

अ॰ कोमत्वर्थे॥ विजयन्तः॥ मासिकः॥ मान्तायधाद्वन्विनो॥ मकारान्तान्मकारोपधा
धाय। कारान्तादकारोपधाश्च वन्विनौ प्रत्ययौ भवतः॥ इस्या थे॥ भवान्॥ लक्ष्मी॥ यष्टी॥
इषुद्वती॥ दमिः॥ किम्वान्॥ गमी॥ तडिदादिभ्यश्च॥ तडित्वान्॥ मरुत्वान्॥ तत्किं-
यत्तद्भ्यः॥ परिमाणे वतुः॥ यच्चावान॥ यावान्॥ तावान्॥ किमः कियेश्च॥ किया-
न्॥ अ॰ इदं घ्ना॥ एतावान्॥ ॰इयान्॥ उन्नादभिलः॥ उन्दिलः॥ डद वि-
लः॥ उन्नत्यर्थको तुदः॥ दन्तुरः॥ प्रज्ञादेर्लः॥ प्रज्ञालुः॥ दयालुः॥ अस्मा-
यामेधास्रग्भ्यो मत्वर्थे विन् वक्तव्यः॥ तपस्वी॥ मायावी॥ मेधावी॥ स्रग्वी॥ वाचाग्मि

स्प

निः॥ वाग्मी॥ जूल्पाकः कुत्सितं जल्पति॥ वाचालः॥ वाचाटः॥ ३ बयदयविसमाध्को ३
कल्यद स्थ दणीयाः॥ ३ बयदयविसमाध्कः सर्वज्ञः सर्वज्ञकल्पः॥ यदुदयः॥ क
विदग्धः॥ कविदग्णीयः॥ प्रशंसायां रूपः॥ प्रशस्ता वैयाकरणाः वैयाकरण
रूपः॥ पाशः कुत्सायां॥ कुत्सिता वैयाकरणाः वैयाकरणपाशः॥ हतपूर्वं त्र ३ ५६
॥ इष्टचनः॥ प्राचुर्ये विकारप्राधान्यादिषु मयट्॥ अन्नमयो यज्ञः॥ मृण्मयो घ
टः॥ स्त्रीमयो जाल्मः॥ भूतमयपश्रुः॥ नयधीतवेदवलगाणवक्रः॥ श्याक
वण मधीत वेदवतिवैयाकरणः॥ रूपान्वः॥ मनुष्यः॥ नामूढ तिसावध्यः॥ ३

७१

नसन्धिवायूर्व्वा सन्धिजो धो नन्धि योतयाः सन्धिजस्य धार्य्यकावकानयाः सवन्धी ३
स्मवस्य वृद्धिर्न्न भवति॥ किन्तु॥ तयार्यूजागभो भवति॥ ः ठु ड दु ः स्व तावागमो भ
वतः॥ वस्तु विगर्य कुत्साय कानान्त्यूर्ध्व मिकारा वकानान्त्यूर्द्ध मूकारः॥ यस्माद
चिस्वन स्थान्ति शिरवृद्धिः॥ ः भाजानाथो॥ लज्जितः॥ नथितः॥ नवतीय स्वि ष्ठ
ः प्रकर्ष॥ यिकवर्ज तिगय ३ अर्थे तनतम ः॥ यमूः ः ष्ठः स्थानाप्रत्यया भवन्ति॥ अ
तिशयेन कृष्णः॥ कृष्णतरः॥ शुक्लतमः॥ ः यस्मिष्ठो जितावितिवक्रज्ञो॥ तिल्वाद्धल्लि
यः॥ उकाया नूविधानार्थः॥ स्मरूणा क्षोदीयः॥ अतिशयेन लघुर्ल्लघीयान्

थ

॥ यवीयान् ॥ लघीयसी ॥ यवीयसी ॥ लघिष्ठः ॥ यविष्ठः ॥ गुर्वोर्गर् इष्ठेमेयस्सु
गरः ॥ घिष्ठ लायष्ठ ॥ श्रुतिगथ नगुरुर्गरीयान् ॥ गरिष्ठः ॥ वृद्धाद्वर्षि
मा ॥ ध्र माथष्ठः ॥ प्रेयान् ॥ ष्ठविष्ठः ॥ स्थ वीयान् ॥ शीलाधायामः ॥ वीयसः ॥ ज्या
यान् ॥ ज्येष्ठः ॥ श्रुतिगथ न दीर्घद्राघीयान् ॥ द्राघिष्ठः ॥ श्रुतिगथ न प्रगस्य
ः ॥ प्रेयान् ॥ प्रेष्ठः ॥ बहोर्विष्ठ थिः ॥ स्थ थिष्ठः ॥ किमाद्ययार्दा स्यात् ताद्ध तन तञ्
भयानामकत्वः ॥ कुत्सितः ॥ यवमात्रकः ॥ कुत्सितः ॥ भवामादमुक त्वं ॥ उ
ष्ट्रस्कन्धं गययति ॥ पंचनितवां ॥ पंचनितमां ॥ य० नितमां ॥ य० नितवां ॥ ष्ठमि माए ॥ ५७

दघ्नद्वयसः ॥ जानुदघ्नं जलं ॥ पुरुषमात्रं ॥ शिरोद्वयसं ॥ द्वयोरेकस्य निर्द्धा
रणे किमादिभ्यो डतरडतमौ वक्तव्यौ ॥ कतरः भवतां कठः ॥ कतमः भवतां
न्त्रिकः ॥ भवतां यतनस्मात्कि कस्यतरडतमौ ॥ संख्याया विंशत्यादेः पूरणे
त्रेस्त्रीयः ॥ द्वितीयः ॥ प्रथमा पूरणे तृतीयः ॥ षट्कतिकतिपयचतुरां थुक् ॥ षष्ठः ॥ चतु
र्थः ॥ कतिकतिपययोस्तुक् ॥ कतिथः ॥ कतिपयथः ॥ पञ्चम्यादेर्मः ॥ पञ्चमः ॥ एकाद
शादेर्डट् ॥ एकादशः ॥ द्वादशः ॥ त्रयोदशः ॥ चतुर्दशः ॥ ॥ पञ्चदशः ॥ विंशत्यादेः
स्तमट् ॥ विंशतितमः ॥ विंशः ॥ त्रिंशत्तमः ॥ त्रिंशः ॥ शतात् नित्यं ॥ शत

ल

नम्॥ संख्यायाः प्रकारे धा॥ द्विधा॥ त्रिधा॥ चतुर्धा॥ गुणे च॥ द्वैधा॥ त्रैधा॥ द्वे
धा॥ त्रेधा॥ क्रियायाः आवृत्तौ कृत्वस्॥ पञ्चवारानिति पञ्चकृत्वः॥ द्वित्रिभ्यां सुः॥
द्विर्भुक्तं॥ त्रिर्भुक्तं॥ बह्वादेः शस्॥ बहुवारानिति बहुशः॥ तयायटौ संख्यायाः
द्वितयं॥ त्रितयं॥ स्त्रियामीप्॥ द्वितयी॥ त्रितयी॥ द्वयं॥ त्रयं॥ जङ्घाया गन्धादि ति जङ्घ
लाय यथा नकलुश्चा॥ जङ्घालः॥ जङ्घाकतिकः॥ जाङ्घिकः॥ स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ
॥ स्त्रैणं॥ पौंस्नं॥ एवमन्येऽपि आद्यश्च॥ का संख्यायां धायत्कमि॥ इति तद्धित प्रक्रि
या समाप्ता॥ ॥ अथ आख्यातप्रक्रिया निरूप्यते॥ भ्वा॥ वक्ष्यमाणाः प्रत्यया धातु

५८

र्म्याः॥ त्यादिः॥ कर्तृक्रियाभिधायि शब्दो धातुसंज्ञो भवति॥ स च द्विविधः॥ आ
त्मनेपदी परस्मैपदी उभयपदी चेति॥ अनुदात्तङितः॥ अनुदात्तङि
तश्च धातोरादितश्चात्मनेपदं भवति॥ स्वरितञितः॥ स्वरितञितश्च धा
तोर्नूरंजूत्मनेपदपरस्मैपदे भवतः॥ आत्मनो मिच्छत्यात्मनेपदं पर
गामित्वं परस्मैपदं॥ यथा कुर्यात्॥ इन्द्रप्रथा॥ यथा न्ता॥ पूर्वोक्तनिमित्तविधुरं
धातोः परस्मैपदं भवति॥ नव परस्मैपदानि॥ तिवादीनां सप्तदशसं
ख्याकानां आद्यानि नव वचनानि परस्मैपदसंज्ञानि भवन्ति॥ परान्यात्मनेपदानि

॥वर्त्तमाना॥ तिप् तस् अन्ति॥ सिप् थस् थ॥ मिप् वस् मस्॥ त आताम् अन्त॥ थास् आथाम् ध्वं
॥इट् वहि महि॥ प्रारब्ध ३ अपरिसमाप्तक्रियोपलक्षितस्त्र वर्त्तमानस्याम्नि वर्त्तमान
अर्थे तिबादयः प्रत्यया भवन्ति॥ अष्टौ तिबादयः पाणिनीयानां लट्
तिसंज्ञा॥ नाम्नि युष्मद्यस्मदि त्रयस्त्रयः प्रथममध्यमोत्तमा ...
नामादिषु पदेषु यथासंख्यं तिबादयः प्रत्यया भवन्ति॥ नाम्नि प्रयुज्यमाने ऽपि
प्रथमः॥ युष्मदि मध्यमः॥ अस्मद्युत्तमः॥
॥कर्त्तरि परस्मैपदं कर्त्तरि भवति॥ एकवचनादात्मनेपदमपि॥ तत्र भू

५९

॥भू सत्तायां॥ अस्य धातोः ३ विकरणस्तिवादयोऽन्ते॥ तत्रैकत्वविवक्षायां प्र
थमपुरुषैकवचनं तिप् इति स्थिते॥ पकारः पित्कार्यार्थः॥ शुद्धकर्त्तरि॥ अ
शबादयः प्रत्यया भवन्ति कर्त्तरि विहिते सार्वधातुके परे शप् भवति
शपकारः पित् विकरणश्च स्वरूपान्नाद्यर्थः॥ गुणः॥ भवानामिनो गु
णो भवति॥ भू अव् अ ति॥ भवति॥ द्वित्वविवक्षायां तस्॥ भूयादि किं ॥
एकारान्तादिद्वित्वविवक्षायां तस्॥ प्रत्ययादिसंज्ञा भवति॥ कृतादि
वचनं भवति प्रत्ययसंज्ञा॥ कृतादिवचनात् अपि भवतु

ति॥ततात्किवालमितुणथतिषध्येयिञ्च प्रुत्वयन्निमिफतुणे॥रुवध्यव॥अ
र्विसर्मश॥रुवतश॥वकर्थविवकार्यारुवञ्चक्ति ॐ तिक्तिम॥ञुथ॥ञुक
नस्यलाया॥रुवत्यकावतुक्रानत्वयथ॥रुवक्ति॥रुवसि॥रुवथ॥२॥ञ्चान
थ ॥ञुकानस्थवका नमकायत्वयथ ञूर्त्वं रुवथि॥रुवामि॥रुवावश॥रुवामश॥ ६०
मनाजाघास्मिक्षारुवति॥त्वंसाधु ईवसि॥ञुरुमात्स विक्र वामि॥ ॐ त्वादिप्रुया॥
कर्थी॥ञुस्थवधानात्वगुकयविगेषश॥साधूश॥मवत्वंवरुवथश॥विधिसर्वो
वनयाश॥या॰ यानीञुम्॥यामयानंयाम॥यंयावयाम॥ ॐ ॰ ॐ यानी ॐ न ६०

न॥ ॐ थाञुकौयाथां ॐ थं॥ ॐ यरु ॐ बक्ति ॐ मरुी॥विधिशकर्त्तव्या(र्भोयद्दण
श॥समृावर्नकल्यनमूहस्कगुयोयादेयश थवया॥रुवक्ति॥लिक्तितिवेर्यसंक्षाय
गिनीयान॥या॥ञुकानात्यथाया ॐ ईवति॥ञु ॐ न॥रुव॰॥रुवतौ॥युम ॐ ठु॥
ञुकानात्यवसायुम ॐ ॰ तगभा॥रुवति॥रुवयूश॥रुवश॥रुवतं॥रुवत॥यामियं
॥ञुकानात्यथाया ॐ ये रुवति॥रुवयी॥रुवव॥रुवम॥गिथायुवृगुगूषकार
थदिति विधिश॥रुवयमोवयायान्॥गोब्राह्मणत्वाये।तर्मरुवनं॥ञुगीश थ्रवण
याश॥उयतीञुरु॥क्लिमंत॥ञुनिय ञुवय ञुमय॥तीञु॥तीञुक्ती॥स्वञुथा

च [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ६१

[illegible] भवन्ति ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ भवतु ॥ भवतात् ॥ भवताम् ॥ भवन्तु ॥ [illegible]

[illegible] भवति ॥ भव ॥ भवतात् ॥ भवतम् ॥ भवत ॥ भवानि ॥ भवाव ॥ भवा-

म ॥ [illegible] भव [illegible] भवान् ॥ [illegible] भव [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] काल [illegible] यथा भवन्ति

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] भवति ॥ अभवत् ॥ अ-

भवताम् ॥ अभवन् ॥ अभवः ॥ अभवतम् ॥ अभवत ॥ अभवम् ॥ अभवाव ॥ अ-

भवाम ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] भवति ॥ [illegible]

त्र

एधन्तां॥ एधस्व॥ एधेथां॥ एधध्वं॥ एधै॥ एधावहै॥ एधामहै॥ [illegible]
[illegible] इत्यादि॥ विधिसंज्ञा [illegible]॥ [illegible] एधेत॥
एधेयातां॥ एधेरन्॥ एधेथाः॥ एधेयाथां॥ एधेध्वं॥ एधेय॥ एधेवहि॥ ए
धेमहि॥ [illegible] साधु एधेत॥ आशीः [illegible]॥ तामादयः॥ एधिता॥ एधि
ता॥ एधिषीष्ट॥ एधिषीयास्तां॥ एधिषीरन्॥ एधिषीष्ठाः॥ एधिषीयास्थां॥ एधिषीध्वं॥ एधिषीय॥ एधिषीवहि॥ एधिषीमहि॥ [illegible]
[illegible]॥ [illegible]॥ एधिता [illegible]॥

६२

३२

एधिष्यते॥ एधिष्येते॥ एधिष्यन्ते॥ एधिष्यसे॥ एधिष्येथे॥ एधिष्यध्वे॥ एधिष्ये॥ एधिष्यावहे॥ एधिष्यामहे॥ [illegible]
[illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]
[illegible] पूर्ववद्भावादि प्रयोगः॥ पचति॥ पचतः॥ पचन्ति॥ पच॰
पचतां पचेयुः॥ पचतु॥ पचतात्॥ पचतां पचन्तु॥ अपचत्॥ अपचतां॥
अपचन्॥ अपचः॥ इत्यादि॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]
[illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ अ
पचत्॥ अपचतां॥ अपचन्॥ इत्यादि॥ ॥ [illegible]

व्य

र्णणः कर्त्तरि निवाद्यम्बलाम गणः वृश्चिन्धि ॥ ऊदरुद्दाले ॥ ऊकारनेङ्ञाम्रणाथ
॥ ऊयदल्लूकु ॥ ऊयाद्भर्णणाद्रुत्वन्नस्याथालु हवति ॥ खमवचयामसानी ॥ ऊ
कि ॥ ऊलक्ष ॥ ऊदकि ॥ ऊत्सि ॥ ऊद्धक्ष ॥ ऊद्ध ॥ ऊग्भि ॥ ऊद्ध ॥ ऊम्भ ॥ ऊयात ॥ ऊ
आतां ॥ ऊघुष ॥ ऊयाश ॥ ऊः याधिश ॥ ऊक्तु ॥ ऊक्तद्वा ॥ ऊक्तां ॥ ऊदद्धु ॥ ऊसाद्रु ६२
कवस्यक्वद्धिहवति ॥ ऊद्धि ॥ ऊकाद्व ॥ ऊक्त ॥ ऊक्ल ॥ ऊदानि ॥ ऊदाव ॥ ऊदाम
॥ ऊदाधिश्याव तागभावकयुः ॥ ऊदत ॥ ऊक्तौ ॥ ऊदनु ॥ ऊदः ॥ ऊक्तं ॥ ऊ
क्त ॥ ऊर्द ॥ ऊद्ध ॥ ऊध्म ॥ गीद्धस्यप्न ॥ ठकारेऊस्मनयदोथः ॥ पूर्ववल्लु गादि

६२

थानीढः ॥ सर्व्वगणीक्षगुणो हवति ॥ गेत ॥ गयात ॥ गीष्ठाः ऋान्द्रु ॥ गीढः यवस्थो
क ऊस्यस्य कृतागमा हवति ॥ ऊतांभादनतः ॥ ऊत ऊत्मनयदस्या कः ऊस्यस्या
हवति ॥ गेवत ॥ गेष ॥ गयाथी ॥ गे ध्व ॥ गथ ॥ गेवह्न ॥ गेमह्न ॥ गयीत ॥ ग
यीयातां ॥ गयीवन ॥ गयीथाः ॥ गयीयाथां ॥ गयीध्व ॥ गयीय ॥ गयीवहि ॥
गयीमहि ॥ गेतां ॥ गयातां ॥ गेवत ॥ गेस्व ॥ गयाथ्वी ॥ गेध्वं ॥ गथे ॥ गया
वहि ॥ गयामहे ॥ ऊगेत ॥ ऊगेयातां ॥ ऊगेवत ॥ ऊगेथाः ॥ ऊगयाथां ॥ ऊ
गेध्वं ॥ ऊगायि ॥ ऊगेवहि ॥ ऊगेमहि ॥ कुर्व्वध्यकायीवादि ॥ ऊकारेङः

५५ भयपदार्थः॥ ब्रुवादावीपि तिस्मि॥ ब्रुवः ईट् प्रत्यये भवति॥ तकारसकारमका-
रादौ पिति परे॥ ब्रुवादौ विषये गुणवादेशौ॥ ब्रवीति॥ ब्रूतः॥ ब्रु[illegible]नामिय्-
शेषत्वं॥ ब्रवीषि नित्यमात्मने॥ ब्रूथः॥ विकरणस्य नाद्यामात्ये वर्त्ते वर्त्ते याति
पूर्वो भवतः॥ स्वरपरे॥ अन्तःस्वरस्यां सन्धौ न पूर्वस्य उवो भवतः॥ नान्तरा-
त्वः॥ अनायिति अर्थे ककारस्य वकारो न भवति॥ ब्रुवन्ति॥ ब्रवीषि॥ ब्रूथः॥ ब्रू- ६५
थ॥ ब्रवीमि॥ ब्रूवः॥ ब्रूमः॥ ब्रूते॥ ब्रुवाते॥ ब्रुवते॥ ईट् यात्मनेपदे॥
ब्रुव आहश्च पञ्चानां॥ ब्रुवडभयबां तिवादीनां पञ्चानां णल् अतुस् उस् ईट्

६४

थप् अथुस् ईट् यात् पञ्च अर्थे भवन्ति॥ ब्रुव आह आदेशो भवति॥ तका-
रादेशार्थः॥ आह॥ आहतुः॥ आहुः॥ तथा॥ थकारे परे हकारस्य तका-
रो भवति॥ आत्थ॥ आहथुः॥ ब्रवीमि॥ ब्रूवः॥ ब्रूमः॥ विधिसप्तम्यां भवनयोः॥ ब्रूयात्
॥ ब्रूयातां॥ ब्रूयुः॥ ब्रूयाः॥ ईट् यादिः॥ ब्रुवीत॥ ब्रुवीयातां॥ ब्रुवीरन्॥ ब्रुवीथा-
ः॥ ब्रवीतु॥ ब्रूतात्॥ ब्रूतां॥ ब्रुवन्तु॥ ब्रूहि॥ ब्रूतात्॥ ब्रूतं॥ ब्रूत॥ ब्रवाणि॥ ब्रवा-
व॥ ब्रवाम॥ ब्रूतां॥ ब्रुवातां॥ ब्रुवतां॥ अब्रवीत्॥ अब्रूतां॥ अब्रुवन्॥ अब्रवीः
न्रिथा॥ चि॥ अब्रूतां॥ अब्रुवातां॥ अब्रुवत॥ अब्रूथाः॥ ईट् यादि॥ लुङि विकरणस्य

ख

पिहस्याद्यादिगणस्य विशेषः॥ ह्वादानायनयाः॥ ॥ह्वाञ् दिवस्या॥ हूः त्याय
र्णा॥ दूत्यन्तस्याथालु भवति सति नाम्नि णत्वात् द्विविधनी॥ ॥सम्बन्ध्या थि
द्विनाद्वि॥ समसनजू॥ इवयवा इविनूकाः भवति॥ कृताद्युः॥ पूर्वसम्बन्धि
ना॥ कवर्गे भकारनया पूर्वत्वं भवति डकारस्य पूर्व मिति चवर्गस्य वउ थे भवति ६५
॥सहानां जववयाः॥ पूर्वसम्बन्धिनां सहानां जवायुया भवन्ति॥ क्रमाक्रमणवव
ना॥ सदधघहानां जडदगवस्वरूपं॰ थ चटतकया भवन्ति॥ इत्यादि॥
हकूतः॥ थ॥ द्विवूकाद् ऊतनस्यान्तः त्यस्या भवति॥ इद्धति॥ हस्रोषि॥ ह

७३

हूयः॥ हहूथ॥ हहोमि॥ उर्द्धमाद्धोलोपः॥ प्रत्ययसम्बन्धिने डकारस्य वमः॥ यनथा द्विः
लोपो भवति॥ क्वचिदन्यथापि॥ जहतः॥ हहूवः॥ दुह्नः॥ हहूमः॥ हहूयादित्या
पि॥ छन्दसि॥ तिवादिद्विर्वचनावकाशः॥ जुहोत्यादि हलादि पाणिनीयानां सम्म
ताः॥ हहाउ॥ हहूताद्धा॥ हहूतां॥ हहतु॥ हूणद्धा दूतनस्य॥ ऊर्द्धं द्विवकारः॥
हहूधि॥ हहूताद्धा॥ हहूतं॥ हहूत॥ हहूवानि॥ हहूवाव॥ हहूवाम॥ अह
हो॥ अहहूतां॥ अहनडम्॥ द्विवूका दूतनस्यानडम् भवति॥ गुणवाद ॰॰॰॥
अहहवं॥ अहह्न विद्यादि॥ डाह्ये ह्वूगतो॥ ढकारस्यात्मनपदार्थः॥ डाकार

स्व ६६

श्यादिकार्यार्थः ॥ हाक् ॥ ञि त्यक्ता ॥ द्विर्वचनादि पूर्ववत् ॥ क्रमश्च ॥ पूर्वस्य अभ्यासस्य ह्रस्वो नाम्नी
घस्य ह्रस्वो भवति ॥ ह्रस्वोत्तकि ॥ ऋवर्णस्य अवर्णादेशः ॥ ओहाङ् गतौ ॥ माङ् माने ॥
नयोः पूर्वस्याकारस्येकारादेशो भवति ॥ ह्रस्वः ॥ लोपः ॥ नूतनकर्तरि आकारस्य ईकारादेशो भवति
पूर्वस्याभ्यासाकारस्य लोपो भवति ॥ इति स्वरयन ॥ आकारस्य लोपः कर्तरि ॥
जिहीते ॥ जिहाते ॥ जिहते ॥ जिहीषे ॥ जिहाथे ॥ जिहीध्वे ॥ जिहे ॥ जिहीवहे ॥ जिहीम
हे ॥ जिहीत ॥ जिहीयाताम् ॥ जिहीरन् ॥ इत्यादि ॥ विधौ नयं ॥ जिहीताम् ॥ जिहाताम् ॥ जिह
ताम् ॥ जिहीष्व ॥ इत्यादि ॥ ह्यस्तन्यां ॥ अजिहीत ॥ अजिहाताम् ॥ अजिहत ॥ अजिहीथाः ॥

इत्यादि ॥ ओहाक् त्यागे ॥ द्विर्वचनादि पूर्ववत् ॥ जहाति ॥ जिहीतः ॥ जहति ॥
श्नाभ्यस्तयोरातः ॥ आकारस्य लोपः ॥ इति यकारे परे ॥ जह्यात् ॥ जह्याताम् ॥ जह्युः ॥ जहा
तु ॥ जहीतात् ॥ जहीताम् ॥ जहतु ॥ ॥ हौ ॥ हि ॥ इः ॥ जहातेर्हौ
इकारस्येकारश्च भवति ॥ जहिहि ॥ जहीहि ॥ जहाहि ॥ जहीतात् ॥ जहीतं ॥
जहीत ॥ अजहात् ॥ अजहीताम् ॥ अजहुः ॥ इत्यादि ॥ ऋ गतौ ॥
ऋकारस्य ह्यपयार्थः ॥ ऋ कार्य ॥ तिष्ठादिकार्यार्थः ॥ दानिषु ञि त्यक्ता ॥ द्विर्वचनादि पू
र्ववत् ॥

आशा सफू कुथि
ASHA ARCHIVES
2016 I

सम्वत १८८१ साके १७४४ नेपाल सम्वत ९४४ साल चैत्र मास कृष्ण प
क्ष दशम्यां तिथौ श्रीश्रीश्री ...
न ... साल बैसाख ... [illegible] ... मस्वसा ...
श्री ... सिं ... [illegible] ... परेधा ... रोस्तु ॥ ४ ॥
स्वस्ति श्रीगिरिराज चक्रचूडामणि नरनारायण
श्रीगणेशाय नमः ... [illegible] ... विनायक
... [illegible] ...
स्वस्ति श्रीगिरिराज चक्रचू ...